

OIKEAUSKOISUUDEN JA VENÄJÄN VAALIJA
MOSKOVAN PATRIARKAATIN EKUMEENINEN TOIMINTA 1991–1999

Leena Noronen
Yleisen kirkkohistorian maisterintutkielma
Maaliskuu 2021

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Kirkkohistoria
Tekijä – Författare Noronen, Leena		
Työn nimi – Arbetets titel Oikeauskoisuuden ja Venäjän vaali ja – Moskovan patriarkaatin ekumeeninen toiminta 1991–1999		
Oppiaine – Läroämne Yleinen kirkkohistoria		
Työn laji – Arbetets art Maisterintutkielma	Aika – Datum Maaliskuu 2021	Sivumäärä – Sidoantal 52
Tiivistelmä – Referat		
<p>Tämä tutkielma tarkastelee Moskovan patriarkaattia ekumeenisena toimijana Neuvostoliiton kaatumisen jälkeen vuosina 1991–1999. Tarkastelun aiheena on, miten patriarkaatti ymmärsi ekumeenisen työn ja miten se suhtautui ekumeniaan niin retorisesti kuin käytännön toiminnassa. Tutkielma keskittyy patriarkaatin ekumeeniseen toimintaan Venäjällä, ortodoksikirkkojen parissa sekä läntisten kirkkojen kanssa. Lisäksi tutkimus tarkastelee ekumeenisen toiminnan motiiveja ja pyrkimyksiä. Tutkimuksen ensisijaisena lähdeaineistona on patriarkaatin julkaisema virallinen lehti <i>Žurnal Moskovskoj Patriarhi</i> (ŽMP). Tutkimuksessa käytetään lähdekriittistä historiankirjoituksen menetelmää ja tarkastellaan ŽMP:n julkaisemia raportteja ja arvioita ekumeenisesta toiminnasta tutkimuskirjallisuuden pohjalta laaditun viitekehyksen valossa.</p> <p>ŽMP julkaisi tarkastelukaudella paljon materiaalia patriarkaatin ekumeenisesta toiminnasta. Julkaisujen painopisteenä oli patriarkka Aleksi II:n toiminnan eli tapaamisten, matkojen ja kirjeenvaihdon yksityiskohtainen esittely. Lisäksi julkaistiin Pyhän synodin pöytäkirjoja, joissa käsiteltiin paitsi ekumeenisen toiminnan onnistumisia myös kiistoja muiden kristillisten kirkkokuntien kanssa. ŽMP:n materiaalin perusteella Moskovan patriarkaatti suhtautui ekumeniaan enimmäkseen neutraalisti. ŽMP julkaisi ekumeniaa puolustavia puheenvuoroja ja toi esiin kansainvälisen yhteistyön hyötyjä. Lehdessä kuitenkin korostui enemmän patriarkaatin sisäinen toiminta ja oman kirkon sekä Venäjän erityisyys.</p> <p>Tutkimus osoittaa, että Moskovan patriarkaatti suhtautui myönteisen rakentavasti ekumeeniseen yhteistyöhön maan rajojen ulkopuolella. Suhtautuminen muiden kristillisten kirkkojen laajentumiseen Venäjällä oli torjuvampi. Patriarkaatin kansainvälisessä toiminnassa korostui tahto olla mukana kirkkojen välisessä yhteistyössä. Se edisti tätä pyrkimystä lukuisilla matkoilla, tapaamisilla, seminaareilla ja muilla yhteistyöfoorumeilla. Tärkein ekumeenisen toiminnan viiteryhmä oli muiden ortodoksikirkkojen muodostama yhteisö. Läntisten kirkkojen kanssa tehtävä yhteistyö oli yhtä säännöllistä, mutta varautuneempaa. Läntiset kirkot ja niiden modernimpi suhtautuminen kristillisen kirkon tehtäviin ja rooliin nähtiin patriarkaatissa uhkana.</p> <p>Moskovan patriarkaatin ekumeeninen toiminta liittyi sen omien tavoitteiden edistämiseen. Käytännössä patriarkaatti harjoitti ekumeenista yhteistyötä edistääkseen Venäjän ortodoksikirkon, ortodoksisen uskon ja Venäjän etua. Venäjän sisällä patriarkaatin ekumeeninen toiminta oli lähes olematonta, eikä lehdessä juurikaan mainittu muita Venäjällä toimivia kirkkokuntia. Vaikuttaa siltä, että Moskovan patriarkaatille oli tärkeämpää varmistaa kirkollinen valta-asema Venäjällä ja hyvä yhteistyösuhde maan hallinnon kanssa.</p>		
Avainsanat – Nyckelord Venäjä, ekumenia, patriarkaatti, ortodoksikirkko, kansainväliset suhteet		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muuta tietoa		

I JOHDANTO	1
1.1 TUTKIMUSTEHTÄVÄ	1
1.2 MOSKOVAN PATRIARKAATTI OIKEAUSKOISUUDEN VAALIJANA	5
1.3 KRISTILLISET KIRKOT JA USKONNOLLINEN ELÄMÄ VENÄJÄLLÄ	7
1.4 EKUMENIAN TAVOITTEET	8
II ORTODOKSIKIRKON VALTA JA VALTA KIRKOSSA	11
2.1 KUTSU MOSKOVAN YHTEYTEEN	11
2.2 KIISTAT KONSTANTINOPOLIN KANSSA	18
III KILPAILU JA KUMPPANUUS LÄNNEN KIRKKOJEN KANSSA	24
3.1 VIHOLLINEN VATIKAANI	24
3.2 PYRKIMYS YHTEISYMMÄRRYKSEEN LÄNTISTEN KIRKKOJEN KANSSA	28
3.3 MONENVÄLINEN YHTEISTYÖ JA LÄNTINEN UHKA	31
IV KIRKOLLINEN ETUPIIRIAJATTELU	36
4.1 ”UKRAINA TEKEE KIPEÄÄ”	36
4.2 MUUTOKSIA BALTIASSA	40
4.3 NEUVOSTOLIITON JATKUMO	42
V JOHTOPÄÄTÖKSET	45
LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	48
LÄHTEET	48
APUNEUVOT	48
KIRJALLISUUS	48

I Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä

Moskovan patriarkaatti on ollut Kirkkojen maailmanneuvoston jäsen vuodesta 1961¹, mutta epäluulo kristillisten kirkkojen välistä yhteistyötä kohtaan on Venäjällä vahvaa. Venäläisessä keskustelussa ekumenia tuomitaan harhaoppina, ja sitä karsastetaan maalle ja sen kirkolle vieraana. Venäläiset luottavat oman kirkkonsa oikeaoppisuuteen, tarkoittaahan *Russkaja Pravoslavnaja Tserkov* kirjaimellisesti käännettynä venäläistä oikeauskoista kirkkoa. Maan mediakenttää seuraavana tiedän, että Venäjän ortodoksikirkkoa johtava Moskovan patriarkaatti on Venäjän yhteiskunnallisessa ja uskonnollisessa kentässä merkittävä vallankäyttäjä.

Tarkastelen tässä maisterintutkielmassani Moskovan patriarkaatin suhtautumista ekumeniaan Neuvostoliiton kaatumisen jälkeen. Selvitän, miten patriarkaatti ymmärsi ekumeenisen työn ja miten se suhtautui ekumeniaan niin retorisesti kuin käytännön toiminnassa. Olen tarkastelussani kiinnostunut patriarkaatin ekumeenisen toiminnan motiiveista ja mahdollisesta patriarkaatin saamasta valtiollisesta ohjauksesta. Erityisesti kiinnostaa se, kuinka paljon muilla kuin teologisilla syillä oli vaikutusta Moskovan patriarkaatin ekumeenisiin linjauksiin. Vaikuttimia voivat olla esimerkiksi länsimaisten kirkkojen tarjoama taloudellinen tuki ja kansainvälistymisen tarjoamat mahdollisuudet sekä patriarkaatin vaikutusvallan kasvattaminen.

Tarkastelen Moskovan patriarkaatin suhtautumista ekumeeniseen työhön ja sen edustajien käyttäytymistä monen- ja kahdensiväisessä kansainvälisessä kirkkojen yhteistyössä. Selvitän Moskovan patriarkaatin toimintaa muiden ortodoksikirkkojen parissa sekä patriarkaatin suhtautumista Venäjän lähialueen kirkkoihin ja tapahtumiin. Yksi mielenkiinnon kohde on patriarkaatin toiminta Venäjän kirkollisen elämän arjessa, etenkin sen suhtautuminen muita maassa toimivia kirkkokuntia kohtaan. Lisäksi tarkastelen patriarkaatin toimintaa läntisten kirkkokuntien ja niiden edustajien kanssa.

Rajaan tutkimukseni vuosiin 1991–1999. Aloitusvuosi 1991 on selkeä, sillä Neuvostoliiton horjuminen ja lopulta hajoaminen avasi kirkolle ja uskonnoille ylipäätään tilaa Venäjällä sekä mahdollisti vapaamman kirkollisen yhteistyön. Lisäksi Neuvostoliiton kaatuminen aiheutti suuria muutoksia Venäjän lähialueilla. Päättän tarkastelun vuoteen 1999. Yksi ennako-oletuksestani tutkimustyötä aloittaessa oli, että Moskovan patriarkaatin

¹ Hintikka 2010, 162.

suhtautuminen rajat ylittävään yhteistyöhön ja kaikkeen Venäjän perinteiden ulkopuoliseen noudatti Venäjän federaation linjaa. Vuoteen 1999 loppui uuden Venäjän yksi aikakausi, sillä presidentti Jeltsin luopui tehtävästään vuoden 1999 lopussa ja mahdollisesti silloisen pääministeri Putinin nousun Venäjän presidentiksi vuoden 2000 alusta².

Rajaan tutkimukseni koskemaan ekumeenista yhteistyötä entisen Neuvostoliiton alueella, Euroopassa ja Yhdysvalloissa sekä ortodoksikirkkojen perinteisillä vaikutusalueilla. Lisäksi tarkastelen patriarkaatin suhtautumista Kirkkojen maailmanneuvostoon.

Käytän tutkimuksessani lähdekriittistä historiankirjoituksen menetelmää. Päälähteeni tutkimuskysymyksen tarkastelussa on Moskovan patriarkaatin oma lehti *Žurnal Moskovskoj Patriarhi* (ŽMP). Oletan, että oma lehti edustaa patriarkaatin virallista linjaa ja on siten sopiva lähde patriarkaatin suhtautumisen tarkastelussa. Lähteiden tulkinnan haasteena on kirkollisten fraasien ja virallisen kirjakielen nyanssien tulkinta, hyvän mutta rajatun kielitaitoni takia. Esimerkiksi siteerattujen puheiden mahdolliset salatut merkitykset saattavat siksi jäädä minulta huomaamatta.

Tutustun patriarkaatin viralliseen julkaisuun omien tutkimuskysymysteni näkökulmasta ja haen lehti kerrallaan mainintoja ekumeniaan liittyvästä toiminnasta. Patriarkaatti todennäköisesti pyrki antamaan omasta toiminnastaan mahdollisimman positiivisen kuvan, joten tarkastelen tässä tutkimuksessa Moskovan patriarkaatin näkökulmia, kantoja ja ekumeenista toimintaa. Asetan Moskovan patriarkaatin raportoidut tapahtumat tutkimuskirjallisuuden pohjalta tekemääni viitekehyykseen, ja arvioin patriarkaatin toimintaa tästä näkökulmasta.

ŽMP on patriarkaatin virallinen tiedotuskanava, ja se julkaisi esimerkiksi patriarkaatin Pyhän synodin pöytäkirjoja sekä patriarkan puheita ja siten raportoi patriarkaatin toiminnasta. Lehdessä nimetään harvoin tekstin kirjoittajaa, minkä vuoksi viitataan tutkimuksessani lehden aineistoihin aina lehden lyhenteellä ja numerolla, esimerkiksi ŽMP 1/1999. Teen näin myös silloin, kun aineiston kirjoittaja on tiedossa ja saatan viitata ko. kirjoittajaan tutkimuksessani. Lehden tyyli ja ulkoasu muuttui tarkastelukauden aikana useita kertoja. Lehteä ei julkaistu täysin säännöllisesti, sillä esimerkiksi vuosi 1995 alkoi vasta numerosta 5. Lisäksi etenkin tarkastelukauden alkuvaiheessa lehdestä julkaistiin tupla- ja triplanumeroita.

Käytän venäjänkielisten nimikkeiden translitteroinnissa Suomessa hyväksyttyä SFS 4900 -standardia. Tukenani lähteiden tutkimisessa on WSOY:n venäjä-suomi-sanakirja. Lisäksi apunani ŽMP:n tekstien tulkinnassa on arkkimandriitta Arsenin Ortodoksinen sanasto.

² Hoskins 2002, 610.

Tarkastelen Moskovan patriarkaatin toimintaa Venäjän muutosten vuosikymmenen kontekstissa. Hoskins kuvaa kirjassaan *Russia and Russians: a History from Earliest Times to 2001*, kuinka Venäjä maana ja kansana haki muotoaan Neuvostoliiton kaatumisen jälkeen. Venäjästä olisi voinut tulla joko etninen imperiumi, kaikkien itäisten slaavien yhteinen koti, laajaa venäjää äidinkielenään puhuvien yhteisö tai Venäjän federaatio. Hoskins kuvaa, kuinka ortodoksikirkko olisi 1990-luvulla voinut nousta kansalaisia yhdistäväksi ja valtiosta erilliseksi ylikansalliseksi yksiköksi. Hoskinsin mukaan kirkko kuitenkin luotti valtioon, ylläpiti hyviä suhteita Kremliin ja torjui ulkomaaisia vaikutteita maan hengelliselle elämälle.³ Tämä huomio ulkomaisten vaikutteiden torjumisesta on yksi kiinnostustani aiheeseen herättänyt tekijä.

Moskovan patriarkaatti on viralliselta koko nimeltään Moskovan ja koko Rusin patriarkaatti. Nimi *Rus* viittaa Kiovan Venäjän itäslaavilaisiin kansoihin ja alueisiin, kun taas *Rossija* viittaa ennemmin tsaarinaikaiseen Venäjään⁴. Tällä logiikalla *Russkaja pravoslavnaja tserkov* viittaa historiallisen Kiovan alueen kirkkoon, eikä vain Venäjän. Rusiin viittaaminen patriarkaatin toiminta-alueena indikoi, että Moskovan patriarkaatti tulkitsee yhä olevansa koko venäjänkielisen ortodoksisen maailman johtaja. Tämä tulkinta selittää mielipide-eroja uskonnollisissa kysymyksissä ja kiistoja ulkopoliitikassa, sillä osa vanhan Rusin alueista ei enää kuulu Venäjään, eikä siten poliittisesti toimi Venäjän hallinnon toiveiden mukaisesti. Ukraina on tästä erinomainen esimerkki. Puhun tässä tutkielmassa Venäjän ortodoksikirkosta. Koko tarkastelukauden ajan Moskovan patriarkkana toimi Aleksi II.

Yritin löytää mahdollisimman kattavaa tulkintaa venäläiselle ekumenialle, mutta näkemyksiä oli useita ja osa hyvinkin kriittisiä. Yksinkertaisuuden vuoksi ekumenia tarkoittaa tässä tutkielmassa kristillisten kirkkojen välistä yhteistyötä. Tutkimusaiheeni kannalta yksi olennainen termi on proselytismi, joka tarkoittaa aktiivista toisten kirkkojen jäsenten käännättämistä omaan kirkkoon. Uniaattikirkot ovat alun perin ortodoksisia paikalliskirkkoja, jotka vuosisatojen aikana kääntyivät katolisiksi.

Aiempaa tutkimuskirjallisuutta Moskovan patriarkaatin ja ylipäätään ortodoksikirkon roolista Neuvostoliiton jälkeen on saatavilla omaa tutkimustani ajatellen ilahduttavan paljon. Nathaniel Davisin kirja *A Long Walk To Church: A Contemporary History Of Russian Orthodoxy* Venäjän ortodoksikirkon historiasta avaa kirkon ja sen toiminnan taustoja Venäjällä ja Neuvostoliiton aikana⁵. Zoe Knox on kirjoittanut kirjan *Russian Society and the*

³ Hoskins 2002, 610–611.

⁴ Nyberg 2019, 52.

⁵ Davis 2003.

Orthodox Church: Religion in Russia after Communism, joka avaa kirkon roolia nimenomaan Neuvostoliiton jälkeisessä yhteiskunnassa⁶ sekä vertaisarvioidun artikkelin Moskovan patriarkaatin haasteista ja johtajuudesta 1990-luvun Venäjällä⁷.

Maija Turusen toimittama *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*⁸ tarkastelee monesta näkökulmasta Venäjän ortodoksikirkon toimintaa. Heta Hurskainen on tutkinut väitöskirjassaan *Social Ethics as the World Changed: Socio-Ethical Discussion in the Ecumenical Dialogue Between the Russian Orthodox Church and the Evangelical Lutheran Church of Finland 1970–2008* Venäjän ortodoksikirkon ekumeenista toimintaa eri näkökulmasta kuin oman tutkimukseni. Väitöskirja kuitenkin tuki omaa ymmärrystäni patriarkaatin toiminnasta.⁹ Hilarion Alfeyevin kirja *Orthodox Witness Today* käsittelee sisäpiirin näkökulmasta kirkon suhtautumista roomalaiskatoliseen kirkkoon ja sekularisaatioon.¹⁰

Omaa tutkimustani sivuavia vertaisarvioituja artikkeleita on Keleherillä, Curanovićilla ja Gallaherilla, jotka tarkastelevat Venäjän ortodoksikirkon suhtautumista muihin ortodoksisiin kirkkokuntiin¹¹, Fedorovilla, joka tarkastelee ekumenian esteitä Venäjällä¹² sekä Chapmanilla¹³. Blitt on tutkinut Venäjän ortodoksikirkon vaikutusta maan ulkopoliittikkaan, ja Baran maan kirkollista kenttää.¹⁴ Lisäksi tutkimustyötäni tukee Hegumenin raportoima näkemys Moskovan patriarkaatin suhtautumisesta ekumeniaan.¹⁵ Mikko Ketola on kirjoittanut Moskovan patriarkaatin toimintaa entisen Neuvostoliiton alueella tarkastelevia artikkeleita.¹⁶ René Nybergin osin muistelmateos, osin tietokirja *Patriarkkoja ja oligarkkeja* käsittelee oman tutkimukseni teemoja.¹⁷

Tarkastelen tässä johdantoluvussa Moskovan patriarkaatin historiallista roolia oikeauskoisuuden vaalijana, sitten kirkkoja ja uskonnollista elämää ja johdannon lopuksi ekumeenisen liikkeen toimintaa ja tavoitteita Venäjällä ja Venäjän näkökulmasta. Johdantoluvun jälkeen tarkastelen kolmessa pääluvussa ensin Moskovan patriarkaatin ekumeenista toimintaa Venäjällä ja muiden ortodoksikirkkojen kanssa, sitten tarkastelen

⁶ Knox 2005.

⁷ Knox 2003.

⁸ Turunen (toim.) 2010.

⁹ Hurskainen 2013.

¹⁰ Alfeyev 2006.

¹¹ Keleher 1997; Curanović 2007; Gallaher 2019.

¹² Fedorov 1998.

¹³ Chapman 2015.

¹⁴ Baran 2006; Blitt 2011.

¹⁵ Hegumen 2011.

¹⁶ Ketola 1991, 1995, 1996.

¹⁷ Nyberg 2019.

yhteistoimintaa läntisten kirkkojen kanssa ja kolmannessa pääluvussa Venäjän ortodoksikirkon etupiirijattelua. Lopuksi esitän tutkimukseni johtopäätökset.

1.2 Moskovan patriarkaatti oikeauskoisuuden vaalijana

Moskovan patriarkaatin näkemys itsestään oikeauskoisuuden vaalijana ja kristinuskon vartijana on peräisin 1400-luvun lopulta. Patriarkaatti oli käytännössä muodostunut omaksi autokefaaliseksi kirkokseen jo vuonna 1448 päättäessään nimittää Rjazanin piispa Ionan koko Venäjän metropoliitaksi ilman Konstantinopolin siunausta. Vuosisadan lopulla papisto nykyisen länsi-Venäjän alueella julisti, että kaksi Roomaa oli jo kaatunut, mutta kolmas pysyisi pystyssä ja neljättä ei tulisi. Moskovan patriarkaatti linjasi olevansa Rooman keisarikunnan ja koko kristillisen kirkon perijä ja koti. Näkemys kolmannesta ja pysyvästä Roomasta ei alun perin ollut niinkään valtapoliittinen kysymys, vaan yksittäisten kirkonmiesten pyrkimys turvata kirkon asema ja omaisuus kasvavassa Moskovan valtakunnassa perustelemalla kirkon historiallinen rooli koko kristikunnan perinteiden turvaajana.¹⁸

Ortodoksikirkon merkittävä valta-asema Venäjällä säilyi aina bolševikkien vallankumoukseen vuonna 1917 asti. Neuvostoliiton ensimmäisen johtajan Leninin uskonnonvastaisiin linjauksiin vaikuttivat hänen oma uskonottomuutensa ja omaksuttu ideologia, joka pyrki purkamaan olemassa olevat vanhat valtarakenteet. Lenin vastusti ortodoksikirkon valta-asemaa ja omaisuutta ja koki ne työväestön pyrkimysten vastaisina.¹⁹ Bolševikkien valtaannousu muutti ortodoksikirkon aseman Venäjällä, sillä uusi neuvostohallinto kansallisti ensi töikseen kirkon maat ja muun omaisuuden sekä poisti sen institutionaalisen aseman. Moskovan patriarkaatti luotti kuitenkin siihen, että kommunistisen hallinnon kirkkovastaisuus olisi ohimenevä vaihe, ja patriarkaatin johto julisti ortodoksikirkon olevan maan kansallinen kirkko.²⁰

Neuvostoliitto suhtautui ortodoksikirkkoon ja uskontoihin torjuvasti aina toiseen maailmansotaan asti. Davis kirjoittaa, että vaikka Saksan ja Neuvostoliiton välinen Euroopan maat etupiireihin jakava Molotov-Ribbentrop-sopimus aiheutti kaikenlaista haittaa maailmalle ja Euroopalle, se pelasti Venäjän ortodoksikirkon instituutiona. Neuvostoliiton miehittäessä itäisen Euroopan maita maan johto ymmärsi, että ortodoksikirkkoa voisi hyödyntää vallattujen alueiden asukkaiden sopeuttamisessa Neuvostoliiton valtaan. Kirkon

¹⁸ Laitila 1991, 15; Hoskins 2002, 81, 103–104, 107.

¹⁹ Laitila 1991, 35.

²⁰ Davis 2003, 2.

hyödyntäminen vallankäytön välineenä tuki sekä neuvostohallinnon että kirkon pyrkimyksiä.²¹

Valtion suhtautuminen ortodoksikirkkoon muuttui toisen maailmansodan aikana. Ensin loppui uskonnonvastainen propaganda, sitten vuonna 1941 sallittiin joidenkin kirkkojen avaaminen. Vuonna 1943 Neuvostoliiton johtaja Stalin myöntyi kirkonmiesten pyyntöön valita ortodoksikirkolle patriarkka. Lisäksi Stalin salli kirkolle lukuisia vapauksia, kuten oikeuden teologisiin seminaareihin, kuukausittain ilmestyvään lehteen, uusien seurakuntien perustamiseen sekä pienimuotoiseen yritystoimintaan. Stalinin myönnytysten taustalla keskellä sotaa oli todennäköisesti tahto varmistaa asemansa kansalaisten parissa, estää levottomuuksia ja turvata länsimaiden myönteinen suhtautuminen Neuvostoliittoon, mikäli maa tarvitsisi lännen apua. Stalin tiesi, ettei länsimaissa hyväksytty Neuvostoliiton uskonnonvastaista politiikkaa. Stalin katsoi ortodoksikirkon voivan olla hyödyllinen Neuvostoliiton ulkopoliittisten tavoitteiden edistämässä.²²

Tuore patriarkka Sergei hyödynsi ortodoksikirkon saamia vapauksia. Kirkon institutionaalinen valta Neuvostoliitossa kasvoi. Sodassa vallattujen alueiden kirkkojen siirtyminen Moskovan patriarkaatin alaisuuteen vahvisti ortodoksikirkon asemaa.²³ Toisen maailmansodan aikana Moskovan patriarkaatti sivuutti Puolan, Latvian ja Viron paikallisten ortodoksikirkkojen itsenäisyyden ja liitti nämä kirkot suoraan Moskovan patriarkaatin alaisuuteen. Samoin Ukrainassa ja Valko-Venäjällä toimivat ortodoksikirkot alistettiin sodan aikana patriarkaatille.²⁴ Sodan jälkeen ortodoksikirkon asema oli kuitenkin uudestaan uhattuna, sillä neuvostohallinto halusi korostaa puolueen ideologiaa ja uskonnon haitallisia vaikutuksia neuvostokansalaisille.²⁵

Uskonnonvastainen kampanja 1950- ja 60-luvuilla ei kuitenkaan nujertanut ortodoksikirkkoa. Kirkon kansainvälinen rooli ja vaikutusvalta kasvoi. Venäjän ortodoksikirkko jatkoi toimintaansa ja sen papit osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun. Uskontovastainen hallinto salli ortodoksikirkon toiminnan, mutta suhtautui torjuvasti muihin uskontokuntiin. Vastaavasti muut uskontokunnat suhtautuivat torjuvammin neuvostohallinnon asettamiin sääntöihin.²⁶

²¹ Davis 2003, 15.

²² Davis 2003, 17–18.

²³ Davis 2003, 20–21.

²⁴ Keleher 1997, 129.

²⁵ Laitila 1991, 115.

²⁶ Davis 2003, 45, 48–49.

Neuvostoliiton viimeisinä vuosina 1980-luvulla ortodoksikirkko ja uskonto oli jo hyväksytty osaksi Neuvostoliittoa aiempien vuosikymmenten ideologisen uskontovastaisuuden kadottua. Vuonna 1988 maa juhli 1000-vuotista kristillistä historiaansa, ja juhlan yhteydessä sallittiin Neuvostoliitossa vuosikymmenten sorron jälkeen uskonnollisen elämän merkkejä kuten pyhäkouluja ja kristillisiä lukupiirejä. Vaikka 1000-vuotisjuhlan perusta oli Kioassa, juhlaa vietettiin Moskovassa, mikä kertoi valtionhallinnon halusta viestiä näkemystä slaavilaiskansojen yhteydestä ja yhteisestä historiasta.²⁷

Neuvostoliiton hajoaminen toi pintaan kansallisuuksiin liittyviä kysymyksiä, joista oli neuvostoideologian puitteissa vaiettu. Ortodoksikirkko liittyi vahvasti Venäjällä vallitsevaan kansallisuusaatteeseen ja kasvavaan kansallismielisyyteen. Ortodoksikirkko nähtiin yhtenä Venäjän kansan ja valtion peruskivenä.²⁸ Ortodoksikirkko oli yksi harvoista tsaarinaikaisen Venäjän instituutioista, joka selvisi Neuvostoajasta.²⁹

1.3 Kristilliset kirkot ja uskonnollinen elämä Venäjällä

Neuvostoliiton kaatuessa ortodoksikirkon asema oli Venäjällä vahva, mutta se ei kuitenkaan ollut maan ainoa kristillinen kirkko. Vuoden 1988 kristinuskon tulon Venäjälle 1000-vuotisjuhlien aikaan uskonnollinen elämä maassa alkoi vapautua ja esimerkiksi Raamattujen tuonti maahan sallittiin. Uskonnollisista syistä vangittuja vapautettiin poliittisen ilmapiirin vapautuessa. Suuri muutos oli asenne, jonka mukaan Neuvostoliitto ei enää ollut ateistinen, vaan uskontoon neutraalisti suhtautuva valtio. Valtio ja kirkko olivat vuoden 1990 uskontolain mukaan edelleen erillisiä, mutta valtio ei enää puuttunut kirkon toimintaan toisin kuin aiemmin.³⁰

Roomalaiskatolinen kirkko rantautui Venäjälle tsaarinvallan aikana. Venäjällä oli paljon siirtolaisina maahan tulleita katolilaisia, mutta venäläisiä katolilaisia vain vähän. Venäläisiä oli kuitenkin kääntynyt ortodokseista katolaisiksi, sillä katolinen kirkko oli Venäjällä vapaampi kuin tiukasti valtioon sidottu ortodoksikirkko. Vallankumouksen jälkeen katolisissa piirissa uskottiin, että kirkon asema parantuisi vallanvaihdon myötä. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan neuvostohallinnon uskonnonvastaisuus koski myös roomalaiskatolista kirkkoa. Roomalaiskatolisia seurakuntia oli Neuvostoliiton kaatuessa Venäjän alueella 12. Valtaosa katolilaisista oli asunut muissa neuvostotasavalloissa.³¹

²⁷ Laitila 1991, 161; Davis 2003, 61.

²⁸ Knox 2005, 64.

²⁹ Nyberg 2019, 90–91.

³⁰ Lahtinen 1991, 80–81.

³¹ Suttner 1991, 238–239, 279.

Evangelisluterilainen kirkko saapui Venäjälle 1500-luvulla. Uskonto yleistyi Venäjällä 1700-luvulla maan vallatessa luterilaisia alueita. Luterilaiset Venäjällä olivat ensisijaisesti siirtolaisia. Venäjän evankelis-luterilainen kirkko, joka yhdisti maassa toimivat luterilaiset seurakunnat ja maakirkot, perustettiin vuonna 1832 keisari Nikolai I:n asetuksella. Kirkon perustaminen turvasi luterilaisuuden aseman tekemällä siitä valtion alaisen instituution. Neuvostoaikana kirkko hajosi ja ajautui osin maan alle, mutta pääsi jatkamaan toimintaansa virallisesti 1970-luvulla ja kasvamaan Neuvostoliiton uskontopolitiikan lieentyessä 1980-luvun lopulla.³²

Baptismi levisi Venäjälle 1860–70-luvuilla saksalaissiirtolaisten myötä. Liikkeen eteneminen oli hidasta, sillä tsaarinaikaan uskonnonvapaus koski vain ulkomaalaisia. Venäjän baptistien liitto perustettiin maan ensimmäisessä baptistikonferenssissa vuonna 1884. Baptismin tiellä oli esteitä, sillä kristittyjen tasa-arvoa painottava liike nähtiin Venäjällä sekä valtiovaltaa että ortodoksikirkon asemaa uhkaavana tekijänä. Liikkeen työtä jatkavan neuvostoaikana perustetun baptismiunionin vahvuudeksi vuonna 1989 ilmoitettiin 2260 seurakuntaa ja 204 000 jäsentä. Uskontopolitiikan lieventymisen myötä baptismliiikkeen uskottiin kasvavan.³³

Helluntailaisuus saapui Venäjälle Suomen kautta 1910-luvun alussa. Liike alkoi kasvaa vallankumouksen jälkeen, sillä bolševikkien suhtautuminen vapaisiin kirkkoihin oli neuvostovallan alkuvaiheessa vapaampaa kuin perinteisiin valtionkirkkoihin. Suhtautuminen kuitenkin muuttui, koska helluntailaisilla ei ollut tahtoa noudattaa viranomaisten näkemyksiä sopivasta uskonnollisuudesta. Liikkeen jäsenmääristä ei ollut tarkkoja tietoja, mutta Lahtinen arvioi 1980-luvun lopun jäsenmääräksi koko Neuvostoliiton alueella noin 150 000. Valtaosa heistä oli muilla alueilla kuin Venäjällä. Helluntailaisten parissa oli pyrkimystä pois Neuvostoliitosta ja vapaamman uskonnollisen ilmapiirin ääreen.³⁴

Edellä mainittujen lisäksi alueella oli Neuvostoliiton kaatuessa mennoniitteja noin 35 000–40 000 ja adventisteja suunnilleen saman verran.³⁵

1.4 Ekumenian tavoitteet

Ekumenian päätavoite on liikkeen alusta lähtien ollut kristillisen kirkkojen välinen yhteistyö ja teologisen yhteisymmärryksen löytäminen. Ekumeeninen yhteistyö ei kuitenkaan ole rajoittunut vain uskonnollisiin kysymyksiin, vaan sen puitteissa on tarkasteltu

³² Lahtinen 1991, 286–287, 295, 306–307.

³³ Lahtinen 1991, 347–349, 357–358.

³⁴ Lahtinen 1991, 358, 362–363.

³⁵ Lahtinen 1991, 366, 369.

yhteiskunnallisia kysymyksiä ja kirkkojen roolia niissä. Ekumeeninen toiminta on tapahtunut pitkälti järjestötyönä virallisten kirkkojen ja valtiorakenteiden ulkopuolella. Kommunistisissa maissa kuten Neuvostoliitossa ekumeeninen työ ei kuitenkaan ollut valtiosta vapaata, vaan osa maan politiikkaa.³⁶

Kirkkojen maailmanneuvosto perustettiin vuonna 1948. Sen jäsenistössä oli alun perin lähinnä protestanttisia kirkkoja. Moskovan patriarkaatti liittyi neuvoston jäseneksi vuonna 1961. Kommunististen maiden kirkkojen liittyminen ekumeeniseen yhteistyöhön nähtiin lännessä mahdollisuutena paitsi edistää teologista yhteisymmärrystä myös vaikuttaa valtioiden välisiin suhteisiin ja edesauttaa poliittista yhteistyötä. Käytännössä poliittinen vaikuttaminen jäi vähäiseksi, sillä liikkeen piirissä puututtiin toisen valtion asioihin vain valtion niin pyytäessä. Neuvostoliitto säätelä maan organisaatioiden ulkomaansuhteita ja -toimintaa. Siten myös ekumenia oli tarkkaan säädeltyä. Kommunismin kaatuminen mahdollisti vapaamman yhteistyön, sillä ortodoksikirkko oli vapaa valtion kontrollista. Vapaus ei kuitenkaan johtanut erityiseen mielenkiintoon ekumeenista liikettä kohtaan.³⁷

Vaikka Moskovan patriarkaatin liittymistä Kirkkojen maailmanneuvostoon voi pitää patriarkaatin ekumeenisen toiminnan virallisena alkuna, oli se kuitenkin yhteistyössä muiden kristillisten kirkkojen kanssa jo ennen Venäjän vallankumousta. Vuosi 1961 oli Neuvostoliiton vallassa olevan patriarkaatin ekumeenisen toiminnan alku. Vuonna 1948 Moskovan patriarkaatin ei olisi poliittisista syistä ollut mahdollista liittyä neuvoston jäseneksi, mutta vuonna 1961 se pystyi hyödyntämään Neuvostoliiton tarvetta näyttäytyä inhimillisempänä länsimaille. Kirkkojen maailmanneuvostoon liittymisen tuomat kansainväliset suhteet palvelivat patriarkaatin ja Neuvostoliiton johdon tarpeita, sillä uskonnollisen kysymysten lomassa voitiin edesauttaa ulkopolitiikan tavoitteita. Venäjän ortodoksikirkolle mahdollisuus yhteistyöhön ulkomaisten tahojen kanssa tarkoitti mahdollisuutta vapaampaan teologiseen dialogiin. Neuvostoliiton maallinen hallinto ja turvallisuuskoneisto kuitenkin tarkkaili patriarkaatin ekumeenista toimintaa aina perestroikan loppuajan kirkolliseen vapautumiseen asti.³⁸

Vuosikymmeniä tehdystä yhteistyöstä huolimatta ekumeeninen yhteistyö oli ortodoksikirkkoille outo konsepti, sillä se oli moderni ja läntisen kirkon yhtenäisyyteen ja alkujuurille pyrkivä liike. Ortodoksikirkot ovat pitäneet kirkollisen yhtenäisyyden ja ortodoksisen jumalanpalveluselämän lähes muuttumattomana vuosisatojen ajan.

³⁶ Hintikka 2010, 160–161.

³⁷ Hintikka 2010, 162–164.

³⁸ Fedorov 1998, 131.

Ortodoksikirkot katsovat edustavansa Nikean uskontunnustuksen mukaista yhteistä ja yhtenäistä kirkkoa ja olevansa siten kristillisen perinteen rikkumaton jatkaja toisin kuin vuosien saatossa riitojen myötä hajautuneet läntiset kirkot. Ortodoksikirkko arvioi myös ekumeenista yhteistyötä tästä näkökulmasta ja tarkastelee läntisiä kirkkoja toisina, eri kulttuurin edustajina.³⁹

³⁹ Gallaher 2019, 277, 282.

II Ortodoksikirkon valta ja valta kirkossa

2.1 Kutsu Moskovan yhteyteen

”Venäjän ortodoksikirkko kutsuu kaikkia uskovaisia ortodokseja rauhaan ja ykseyteen”⁴⁰ julisti ŽMP alkuvuodesta 1994 ja omisti monta sivua tilaa Moskovan patriarkaatin pyrkimyksille olla maailman johtava ortodoksikirkko. Venäjän taloudellisesti ja poliittisesti vaikeasta tilanteesta huolimatta Moskovan patriarkaatti katsoi olevansa valmis johtamaan kristittyä maailmaa, ainakin ortodokseja.⁴¹ Esitetty kutsu sopii yhteen Curanovićin huomion kanssa. Hänen mukaansa Venäjän ortodoksikirkon kansainvälisen toiminnan pääsuunta oli yhteistoiminta muiden ortodoksikirkkojen kanssa.⁴² Yhteistoimintaa edistettiin matkoilla ja tapaamisilla.

Maaliskuussa 1991 patriarkka Aleksi II vieraili Israelissa. Ulkomaanmatka oli patriarkan ensimmäinen tämän uudessa tehtävässä. ŽMP kuvasi vierailun tarkkaan lähes hetki hetkeltä mukaan lukien maininnan 53 hengen vastaanottokomiteasta Ben Gurionin lentokentällä. Vierailun aikana Aleksi II tapasi sekä hengellistä että maallista johtoa. Esimerkiksi toisen vierailupäivän aamuna Aleksi II tapasi Israelin presidentin ja pääministerin sekä Jerusalemin pormestarin. Lisäksi Aleksi II vieraili useiden eri kirkkokuntien rakennuksissa, myös Kalliomoskeijassa. Valtaosan ajasta Aleksi II käytti yhdessä Jerusalemin patriarkka Diodorin kanssa vieraillen alueen eri ortodoksikirkoissa.⁴³ Vierailun tärkein anti oli todennäköisesti tutustua Pyhään Maahan ja siellä toimiviin kirkkoihin, mutta yhtä tärkeää oli edesauttaa Moskovan alaisen ortodoksikirkon roolia alueella sekä edistää isänmaan poliittisia tavoitteita. Aleksi II ei matkustanut vain kirkkonsa, vaan myös maansa edustajana.

Curanovićin mukaan Lähi-itä oli Moskovan patriarkaatin ekumeeniselle toiminnalle ja valtapyrkimyksille tärkeä alue, ja se osasi hyödyntää Israelin merkitystä kristinuskon keskuspaikkana.⁴⁴ Jerusalemin merkitys Moskovan patriarkaatille näkyi vuonna 1997, kun Venäjän ortodoksikirkon lähetysasema Jerusalemissa 150-vuotisjuhlinnalle omistettiin lehdessä monta sivua. Vuosipäivän kunniaksi Danilovon luostarissa Moskovassa järjestettiin huhtikuussa 1997 kaksipäiväinen juhlaseminaari, johon patriarkka Aleksi II osallistui. Hän korosti puheessaan Moskovan patriarkaatin roolia ortodoksikirkon ja oikeauskoisuuden

⁴⁰ Russkaja pravoslavnaja tserkov prizyvaet k miru i edinstvu vseh pravoslavnyh verjuštših. ŽMP 2/1994, 16.

⁴¹ ŽMP 2/1994, 17.

⁴² Curanović 2007, 301.

⁴³ ŽMP 6/1991 2–3.

⁴⁴ Curanović 2007, 309.

edistäjänä.⁴⁵ Myöhemmin samana vuonna Aleksii II teki virallisen vierailun Pyhälle maalle juhlistaakseen Venäjän ortodoksikirkon lähetysasemaa historiaa Jerusalemissa.⁴⁶

Patriarkaatti osallistui Jerusalemissa ortodoksikirkkojen väliseen yhteistyöhön. Metropoliitta Kirill osallistui kaupungissa tammikuussa 1997 ortodoksikirkkojen yhteiseen tapaamiseen, jossa suunniteltiin, miten ortodoksinen maailma juhlistaisi lähestyvää Jeesuksen syntymän 2000-vuotisjuhlaa. Patriarkaatin Pyhän synodin mukaan sen tuli olla mukana juhlan suunnittelussa, ja se vahvisti tehtävän patriarkaatin ulkosuhteiden osastolle.⁴⁷

Syys-lokakuun vaihteessa 1991 patriarkka Aleksii II teki virallisen vierailun Lähi-itään. Vierailu alkoi Egyptin Aleksandriassa, missä patriarkkaa isännöi Aleksandrian ja koko Afrikan patriarkka Parthenios III. Vierailu oli aiempien kaltainen siinä, että siihen sisältyi niin poliittisia tapaamisia Neuvostoliiton Kairon suurlähetystössä kuin vierailuja erinäisiin kirkkoihin ja luostareihin. Moskovan patriarkaatti korosti vierailun yhteydessä Venäjän ja Aleksandrian ortodoksikirkkojen veljellisiä suhteita, yhteyttä ja yhteistyötä. Parthenios III puolestaan sai lupauksen Moskovan patriarkaatin solidaarisuudesta ja tuesta.⁴⁸ Parthenios III teki vastavierailun Venäjälle touko-kesäkuussa 1993. Vierailun aikana patriarkat kiersivät Venäjää ja sen kirkkoja ja luostareita tutustuen Moskovan patriarkaatin alaiseen kirkolliseen elämään. Lisäksi he kävivät Odessassa ja pyrkivät sopuun yhteisistä, molemmille kirkkoille sopivista jumalanpalvelusmuodoista.⁴⁹

Egyptistä Aleksii II jatkoi matkaa Syyriaan ja Libanoniin, missä häntä isännöi Antiokian ja koko Idän patriarkka Ignatius IV, jonka kanssa Moskovan patriarkka löysi lehden mukaan keskusteluyhteyden ortodoksikirkkoja kohtaavista haasteista. Patriarkka Ignatius IV lupasi tukensa Moskovan patriarkaatille ja sen edustamalle kirkolle Neuvostoliiton vaikean poliittisen tilanteen vuoksi. Aleksii II tapasi Syyriassa ja Libanonissa maiden poliittista ja hengellistä johtoa.⁵⁰

Aleksii II selitti Lähi-idän vierailujaan perinteellä, jonka mukaan Venäjän ortodoksikirkon johtaja vieraili aina muissa ortodoksikirkkoissa tutustumassa niiden johtajiin ja toimintaan. Lisäksi hän korosti, että vierailuilla pääsi tutustumaan ortodoksikirkkojen lisäksi muiden uskontokuntien ja yhteiskuntien edustajiin. Aleksii II:n mukaan Moskovan patriarkaatti toimi yhteistyössä niin muiden ortodoksikirkkojen kuin muidenkin uskontojen

⁴⁵ ŽMP 5/1997, 19–20

⁴⁶ ŽMP 8/1997, 30.

⁴⁷ ŽMP 3/1997, 9.

⁴⁸ ŽMP 1/1992, 4.

⁴⁹ ŽMP 2/1994, 17.

⁵⁰ ŽMP 1/1992, 5.

kanssa. Hän korosti, että kirkkoilla oli tärkeä yhteiskunnallinen rooli rauhan ja yhteistyön turvaajana kaikkialla maailmassa. Kirkkojen välinen yhteistyö oli siksi tärkeää. Aleksii II otti kantaa maailmanpoliittiseen tilanteeseen toteamalla, että niin hänen kotimaansa kuin Yhdysvallat joutuivat tekemään paljon työtä edistääkseen rauhaa Lähi-idässä.⁵¹ Curanovićin mukaan ortodoksikirkon kansainvälisen toiminnan toimintalinja oli monin osin yhteneväinen maan ulkoministeriön tavoitteiden kanssa.⁵² Vierailuilla Moskovan patriarkka todennäköisesti haki tukea edustamalleen kirkolle, mutta jatkoi samalla toimintaansa maansa ulkopoliittisena edustajana.

Aleksii II onnistui maansa mullistuksista huolimatta vierailemaan kaikissa tärkeimmiksi listaamissaan patriarkaateissa heti patriarkkavirkauransa alussa. Perinteiden noudattaminen oli hänelle todennäköisesti tärkeää, mutta luultavasti hän myös nautti neuvostohallinnon kaatumisen tarjoamasta mahdollisuudesta matkustaa vapaasti.

Curanovićin mukaan Konstantinopolin ja Moskovan patriarkaattien välillä oli jatkuva kilpailuasema.⁵³ Tapaamisilla eri paikalliskirkkojen ja poliittisen vaikuttajien kanssa patriarkaatti todennäköisesti haki tukea ja etua kilpailussaan Konstantinopolin patriarkatin vastaan. Tapaamisia raportoitiin paljon. Toukokuussa 1996 Patriarkka Aleksii II tapasi Kreikan parlamentin edustajia Danilo von luostarissa. Tapaamisen yhteydessä Aleksii II painotti itsensä ja kreikkalaisten parlamentaarikkojen tuntevan suurta vastuuta ortodoksikirkon tulevaisuudesta ja kertoi toivovansa tukea kirkolleen.⁵⁴ Bulgarian ortodoksikirkon delegaatio vieraili Venäjällä touko-kesäkuun vaihteessa. Reilun viikon mittaisen vierailun aikana delegaatio tutustui kirkolliseen elämään Venäjällä. Valtaosa keskusteluista käsitteli ortodoksikirkkojen yhteistyötä ja yhteyttä.⁵⁵ Albanian ortodoksikirkon johtaja arkkipiispa Anastasi teki virallisen vierailun Venäjälle lokakuussa 1998. Vierailuraportissa kerrattiin Albanian ortodoksikirkon historiaa. Kirkkojen välit todettiin hyviksi ja veljellisiksi.⁵⁶

ŽMP korosti raportoinnissaan veljellisyyttä ortodoksikirkkojen välisiissä suhteissa, mutta Moskovan patriarkaatilla oli kiistoja muiden ortodoksikirkkojen kanssa. Joulukuussa 1992 Radio Bukarest ilmoitti, että Romanian ortodoksikirkko oli päättänyt moldovalaisten pyynnöstä perustaa uudelleen Chisinaun hiippakunta Romanian kirkon alaisuuteen

⁵¹ ŽMP 1/1992, 6–7.

⁵² Curanović 2007, 301.

⁵³ Curanović 2007, 313.

⁵⁴ ŽMP 6/1996, 12.

⁵⁵ ŽMP 7/1996, 28–29.

⁵⁶ ŽMP 11/1998, 51–52.

(metropoliitanistuimena). Moskovan patriarkaatti oli jo aiemmin syksyllä myöntänyt Moldovan ortodoksikirkolle itsehallinnon. Chisinaun hiippakunnan perustamisen myötä Moldovassa oli kaksi kilpailevaa ortodoksikirkkoa, toinen Venäjän ja toinen Romanian kirkon alainen. Moldovan hallinto ei suostunut rekisteröimään kumpaakaan, mutta tunnusti sitten Moskovan patriarkaatin alaisen kirkon.⁵⁷ Kirkkojen välistä kiistaa käsiteltiin pitkään. Yksi kuvaava esimerkki oli ŽMP:n julkaisema pöytäkirjaote loppuvuodesta 1995, jonka mukaan Pyhässä synodissa hyväksyttiin patriarkaatin suhtautuminen Romanian patriarkaatin antikanoniseen toimintaan Moldovassa. Hyväksyttyä suhtautumista ei avattu, mutta synodi esitti pikaista dialogia Romanian patriarkaatin kanssa ongelman ratkaisemiksi.⁵⁸ Puolitoista vuotta myöhemmin lehti raportoi metropoliitta Kirillin osallistuneen helmikuussa 1997 Genevessä Kirkkojen maailmanneuvoston isännöimään tapaamiseen Romanian ortodoksikirkon kanssa keskustellakseen Moldovan tilanteesta.⁵⁹ Vuoden 1997 piispankokous totesi suhteen Romanian ortodoksikirkon kanssa olevan yhä vaikea, mutta kehotti pyrkimään yhteistyöhön ja dialogiin.⁶⁰

Osa Moskovan patriarkaatin harjoittamaa ekumeenista toimintaa oli osallistuminen virkaanastujaisiin. ŽMP raportoi metropoliitta Kirill johtaneen Venäjän ortodoksikirkon delegaatiota, kun Puolan ortodoksikirkon uusi johtaja, Varsovan ja koko Puolan metropoliitta, vihittiin tehtävänsä 12.5.1998. Vihkitilaisuudessa oli läsnä Euroopan ja Yhdysvaltojen ortodoksikirkkojen edustajia.⁶¹ Tuore metropoliitta Savva teki elo-syyskuun vaihteessa 1998 virallisen vierailun Venäjälle, missä hän tapasi Venäjän ortodoksikirkon ylintä johtoa ja vieraili kirkoissa ja luostareissa. Vierailuraportti oli monisivuinen ja yksityiskohtainen kerraten Puolan ortodoksikirkon historiaa.⁶²

Moskovan patriarkaatin ulkosuhteiden osaston sihteeri Hilarion Alfeyev osallistui patriarkaatin edustajana idän ortodoksikirkkojen yhteistapaamiseen Damaskoksessa Syyriassa toukokuussa 1998. Tapaaminen oli lehden mukaan luonteeltaan konsultataviinen, ja siellä haettiin ortodoksikirkkojen yhteisiä kantoja ja osallistumisen tason Kirkkojen maailmanneuvoston yleiskokoukseen. Venäjän ortodoksikirkon näkemys oli, ettei ortodoksikirkkojen osallistumiselle ekumeeniseen yhteistyöhön ja jaettuihin jumalanpalveluksiin Kirkkojen maailmanneuvostossa ollut vallitsevassa tilanteessa

⁵⁷ Davis 2003, 111.

⁵⁸ ŽMP 12/1995, 7.

⁵⁹ ŽMP 2/1997, 2.

⁶⁰ ŽMP 4/1997, 15.

⁶¹ ŽMP 7/1998, 59–60.

⁶² ŽMP 10/1998, 56–61.

edellytyksiä.⁶³ Alfeyev ei maininnut Damaskosta kirjassaan, mutta korosti sen esipuheessa ortodoksikirkkojen pettymystä kansainväliseen ekumeeniseen toimintaan.⁶⁴

Moskovan patriarkaatin esittämä kutsu yhteyteen ei vaikuttanut koskevan Venäjällä toimivia muita kristillisiä kirkkoja. Venäjän vuonna 1993 hyväksytty perustuslaki vahvisti kirkon ja valtion erillisyyden, eikä Venäjän ortodoksikirkko ollut virallinen valtiokirkko. Käytännössä ortodoksikirkolla ja Moskovan patriarkaatilla oli kuitenkin muihin kirkkoihin verrattuna huomattavan etuoikeutettu asema Venäjän yhteiskunnassa ja sillä oli poliittista vaikutusvaltaa jo Neuvostoliiton loppuaikoina.⁶⁵ Davisin mukaan ortodoksikirkko määritteli maassa kansallistunteen, historian ja identiteetin. Myös ne, jotka eivät olleet uskonnollisia, näkivät Venäjän ortodoksikirkon oikeana tapana harjoittaa uskoa.⁶⁶

Maaliskuussa 1991 Moskovan patriarkaatti isännöi Danilovon luostarissa Moskovassa keskustelutilaisuuden, johon oli kutsuttu edustajia kaikista Neuvostoliitossa hyväksytyistä uskonnollisista yhdistyksistä. Tilaisuuden tavoitteena oli saavuttaa yhteisymmärrys kirkkojen ja hengellisen elämän roolista muuttuvassa yhteiskunnassa. Tilaisuudesta julkaistiin patriarkaatin lehdessä yhteisaloite, joka kirjasi Neuvostoliiton uskonnollisen historian aina vuodesta 1917 alkaen ja korosti kirkkojen välisen yhteistyön vahvuuksia poliittisten muutosten keskellä. Aloitteen allekirjoittivat adventistien, baptistien, juutalaisten, kahden eri muslimikirkon sekä maassa toimivien ortodoksikirkkojen edustajat.⁶⁷ Yhteistilaisuus oli ŽMP:n raporttoimana harvinainen, sillä mainintoja ekumeenisesta yhteistyöstä muiden Venäjällä toimivien kirkkokuntien kanssa ei juurikaan ollut. Ajankohtaan nähden tilaisuus oli ymmärrettävä, sillä Neuvostoliiton viimeisten kuukausien poliittinen liikehdintä ja levottomuudet todennäköisesti aiheuttivat huolta kaikissa maassa toimivissa yhteisöissä.

Venäjän sisällä Moskovan patriarkaatin ekumeenista toimintaa ei oikeastaan ollut. ŽMP ei muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta edes maininnut muita Venäjällä toimivia kirkkoja. Esimerkiksi kristillisten juhlien aikaan ŽMP:ssa julkaistiin patriarkan joulun- ja pääsiäistervehdykset kristillisten kirkkojen edustajille ulkomailla, esimerkiksi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispalle.⁶⁸ Venäjällä toimivia kristillisiä kirkkoja ei näissä julkisissa tervehdyksissä muistettu.

⁶³ ŽMP 7/1998, 59–60.

⁶⁴ Alfeyev 2006, 4.

⁶⁵ Knox 2003, 590–591.

⁶⁶ Davis 2003, 248.

⁶⁷ ŽMP 6/1991 6–7.

⁶⁸ esim. 4/1992, 1/1999. Juhlatervehdykset julkaistiin säännöllisesti joka vuoden numerossa 1 (joulunumero Venäjän kalenterin mukaan) ja 4 (pääsiäisnumero).

Knoxin mukaan varhaisaikojen Rusissa oli käytössä Bysantin mallin mukainen valtion ja kirkon rinnakkaishallintojärjestelmä. Huomattavasta vaikutusvallastaan huolimatta Venäjän ortodoksikirkko ei ollut 1990-luvulla vastaava rinnakkaishallitsija.⁶⁹ Patriarkka Aleksii II muisteli tuota aikaa haastattelussa huhtikuussa 1991 todeten ortodoksikirkon olleen aina yksi valtionhallinnon instrumentti. Hän perusteli säännöllisiä vierailujaan Kremliin suurruhtinas Vladimirin aikaisilla kirkon ja valtionhoidon yhteisillä perinteillä. Samassa haastattelussa Aleksii II korosti, että Moskovan patriarkaatti oli erityisasemassa ulkomaisiin kirkkokuntiin nähden, ja että se oli osoittanut kykenevänsä toimimaan yhteistyössä kaikenlaisten tahojen, myös ulkomaisten kirkkojen kanssa.⁷⁰ Vaikuttaa siltä, että Aleksii II löysi patriarkaatin pitkästä historiasta tarvittaessa oikeutuksen ja selityksen toimintatavoilleen. Kristinuskon Kiovaan ja siten Venäjälle tuoneen Vladimirin korostaminen poliittisen toiminnan esimerkkinä antaa ymmärtää, että Aleksii II olisi ollut valmis johtamaan Venäjää maallisen vallan rinnalla.

Venäjän perustuslaki turvasi uskonnollisten yhdyskuntien vapauden harjoittaa toimintaansa. Moskovan patriarkaatti kuitenkin koki, että ulkomaiset toimijat hyödynsivät uskontokunnille suotuja vapauksia, ja pyrki muuttamaan lain.⁷¹ Presidentti Jeltsin isännöi 23.4.1993 Kremlissä Venäjän uskonnollista kenttää käsittelevän tilaisuuden, johon oli kutsuttu maan kirkkojen ja uskonnollisten yhdyskuntien edustajia. Presidentin mukaan Venäjän kehitykselle välttämättömien reformien onnistuminen edellytti uskonnollisten yhdyskuntien osallisuutta. Lisäksi presidentti painotti kansallista yhteisymmärrystä uskonnon roolista yhteiskunnassa. Patriarkka Aleksii II linjasi kokouksessa, että kaikki uskonnolliset toimijat näkivät velvollisuutenaan edistää suvaitsevaisuutta, rauhaa ja harmoniaa kansalaisten keskuudessa. Lisäksi Aleksii II painotti kirkon valmiutta toimia yhdessä presidentin ja hallituksen kanssa tavoitteiden saavuttamiseksi.⁷² Moskovan patriarkaatti osallistui valtiojohtoiisiin uskonnollista monimuotoisuutta Venäjällä käsitteleviin tilaisuuksiin, muttei itse edistänyt muuta kuin ortodoksikirkon asemaa.

Moskovan patriarkaatti ylläpiti kirkon ja valtion eroa esimerkiksi kieltämällä papistolta politiikkaan osallistumisen tai vaalivaikuttamisen. Patriarkka Aleksii II kuitenkin tuki presidentti Jeltsinin uudelleenvalintaa vaaleissa 1996.⁷³ Hän puhui presidentti Jeltsinin

⁶⁹ Knox 2005, 106–107.

⁷⁰ ŽMP 7/1991, 2–3.

⁷¹ Knox 2005, 77.

⁷² ŽMP 2/1994, 7.

⁷³ Turunen 2010, 104.

virkaanastujaisissa 9.8.1996 ja lupasi Venäjän ortodoksikirkon tuen presidentille tämän tehtävissä. Aleksi II onnitteli presidenttiä Venäjän uskovien puolesta.⁷⁴

Knoxin mukaan Venäjän ortodoksikirkolla oli potentiaalia nousta valtionhallinnosta erilliseksi mielipidevaikuttajaksi Venäjän yhteiskunnassa. Kirkko ei kuitenkaan hyödyntänyt tätä potentiaalia.⁷⁵ ŽMP:n vuosikertojen perusteella Moskovan patriarkaattia ei erityisemmin kiinnostanut oma itsenäinen asema, vaan ennemminkin se pyrki olemaan poliittisen johdon yhteistyökumppani. Asemoitumalla valtiojohdon rinnalle patriarkaatti pyrki mahdollisesti varmistamaan, ettei mikään muu kirkkokunta tai uskonnollinen yhteisö voisi nousta määräävään asemaan Venäjällä. Hallinnon tukemisen motiivina oli todennäköisesti myös taloudellisia syitä, sillä patriarkaatti oli monissa hankkeissaan riippuvainen valtion rahoituksesta⁷⁶.

Ortodoksikirkko onnistui saavuttamaan määräävän aseman ainakin asevoimissa. ŽMP julkaisi vuonna 1999 eversti Baidukovin kirjoittaman kristillisen sotilasdoktriinin. Doktriinin perussanoma oli, ettei palvelus asevoimissa ollut kristillisen arvojen vastaista, vaan asevoimat oli historiallisestikin osa maan kulttuuria.⁷⁷ Patriarkaatin vaikuttamistoiminta Venäjän asevoimissa oli onnistunut, sillä doktriini ei lehden mukaan tunnistanut muita kristillisyyden muotoja kuin ortodoksisuuden.

Venäjän federaation uuden uskonnonvapauslain myötä maassa toimivien kirkkokuntien oli rekisteröidyttävä. Patriarkka Aleksi II kävi Venäjän oikeusministeriössä 26.11.1998 rekisteröimässä Venäjän ortodoksikirkon. Rekisteröimistilaisuudessa patriarkka korosti ortodoksikirkon historiallista roolia osana yhteiskuntaa kansan puolustajana.⁷⁸ Turusen mukaan ortodoksikirkko vierasti muita, varsinkin uusia uskontoja Venäjällä.⁷⁹ Knoxin mukaan Moskovan patriarkaatti pyrki rajoittamaan muiden uskontojen toimintamahdollisuuksia Venäjällä.⁸⁰

Venäjän ortodoksinen kirkko ulkomailla Moskovan patriarkaatin alaisuudessa oli muodollisesti lakkautettu 1920-luvulla silloisen metropoliitta Sergein kommunistihallinnolle antaman lupauksen vuoksi. Ulkomaankirkon seurakunnat olivat kirjaimellisesti maan rajojen ulkopuolella, ja sen keskus oli neuvostoaikana Yhdysvalloissa.⁸¹ Moskovan patriarkaatti

⁷⁴ ŽMP 9/1996, 64–65.

⁷⁵ Knox 2005, 185.

⁷⁶ Davis 2003, 211–212; Knox 2005, 120–121.

⁷⁷ ŽMP 8/1999, 65.

⁷⁸ ŽMP 1/1999, 39–40.

⁷⁹ Turunen 2010, 107.

⁸⁰ Knox 2005, 180.

⁸¹ Turunen 2010, 120.

halusi palauttaa yhteyden ulkomaankirkkoon, ja vuoden 1993 kirkolliskokous korosti sen tukemisen tärkeyttä.⁸² Vuonna 1997 sanoma oli, että patriarkaatin tehtävä oli levittää Venäjän ortodoksikirkkoa laajemmin ulkomaille ja tukea venäläistä diasporaa kaikkialla maailmassa.⁸³ Muotoilun perusteella patriarkaatti todennäköisesti halusi sekä kansainvälistyä että sitouttaa venäläistä diasporaa Venäjään. Se halusi kutsua maailmalle lähteneet venäläiset takaisin Moskovan yhteyteen.

2.2 Kiistat Konstantinopolin kanssa

Keleherin kuvauksen mukaan ortodoksikirkkojen maailma oli hallinnollisesti kuin paikallisten, autokefaalisten kirkkojen federaatio. Kirkot olivat periaatteessa itsenäisiä ja toisistaan riippumattomia. Niillä oli kuitenkin perinteinen hierarkia, jossa tärkeimpien listalla oli viisi patriarkaattia: Konstantinopoli, Aleksandria, Antiokia, Jerusalem ja Moskova. Ortodoksikirkkojen keskuudessa Konstantinopolin patriarkaatti oli *primus inter pares* eli ensimmäinen vertaistensa joukossa. Tämä asema esimerkiksi oikeutti Konstantinopolin patriarkan kutsumaan muut paikalliskirkkojen johtajat koolle sekä johtamaan paikalliskirkkojen alueiden ulkopuolella eläviä eli diasporaortodokseja. Lisäksi autokefaalisten kirkkojen perustaminen edellytti Konstantinopolin patriarkaatin suostumusta.⁸⁴

Konstantinopolin asema korostui vuonna 1990 patriarkkana aloittaneen Aleksi II:n vierailuissa. Hän teki huhtikuussa 1991 virallisen vierailun Istanbuliin tavatakseen Konstantinopolin patriarkka Demetrios I:n. Aleksi II kertoi vierailun tarkoituksena olleen ortodoksikirkkojen välisten kontaktien vahvistaminen. Vierailuun kuului tapaamisia sekä käyntejä kirkoissa ja luostareissa sekä raportoinnin mukaan keskusteluja molempia osapuolia kiinnostavista teemoista. Aleksi II korosti Konstantinopolin olevan ortodoksikirkon ensimmäinen keskus, ja siksi tärkeä Moskovan patriarkaatille. Aleksi II:n mukaan patriarkaateilla oli yhteisiä huolenaiheita, minkä vuoksi kirkkojen välisen yhteyden vahvistaminen oli erityisen tärkeää. Yhtenä huolenaiheena Aleksi II nosti esiin ortodoksikirkon roolin Ukrainassa.⁸⁵ Vaikka Aleksi II korosti Konstantinopolin erityisyyttä ortodoksikirkkona, hän ei kuitenkaan vähätellyt Moskovan asemaa, vaan painotti kahden kirkon välistä yhteyttä. On todennäköistä, että Aleksi II halusi nähdä Demetrios I:n tasavertaisena kumppanina, ja tulla itse nähdyksi samoin.

⁸² ŽMP 2/1994, 15.

⁸³ ŽMP 4/1997, 13.

⁸⁴ Keleher 1997, 125.

⁸⁵ ŽMP 9/1991, 6–7.

Viralliset tapaamiset jatkuivat. Konstantinopolin uusi patriarkka Bartolomeos teki Moskovan patriarkka Aleksi II:n kutsusta virallisen vierailun Venäjälle heinäkuussa 1993. Kymmenpäiväisen vierailun aikana patriarkat tutustuivat kirkkoihin ja luostareihin eri puolilla Venäjää. Lisäksi he tapasivat valtion johtoa Kremlissä ja Pietarin pormestarin. Vierailun aikana patriarkka Bartolomeokselle myönnettiin teologian kunniatohtorin arvo Moskovan hengellisessä seminaarissa. Virallisen vierailun olennaisinta antia oli keskustelu kahden kirkon välisestä rinnakkaiselosta ja yhteistyöstä. Molemmat patriarkat kokivat tärkeäksi vahvistaa edustamiensa ortodoksikirkkojen veljellisiä suhteita ja laatia pitkän aikavälin yhteistyösuunnitelmia. Patriarkat painottivat laajemman yhteistoiminnan merkitystä kansainvälisissä yhteisöissä, kuten Kirkkojen maailmanneuvostossa, ortodoksikirkkojen aseman vahvistamiseksi. He tuomitsivat jyrkästi proselytismin ja muut pyrkimykset heikentää ortodoksikirkkojen asemaa. Kumpikin patriarkka korosti lausunnoissaan yhteyttä ja solidaarisuutta.⁸⁶ Ortodoksikirkkojen välinen yhteistyö oli huomattavan tärkeää Moskovan patriarkaatile. Yksi todennäköinen syy oli patriarkaatin mahdollinen ymmärrys laajemman rintaman voimasta koettuja vihollisia vastaan.

Yhteistyön ja veljellisyyden korostamisesta huolimatta Keleherin mukaan koko 1900-luku oli Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien väliselle suhteelle vaikea.⁸⁷ ŽMP:n perustella ongelmia oli ainakin 1990-luvulla paljon. Vuosikymmenen alkuvuosien yhteistyöinnon jälkeen lehti toi esiin ongelmia syksyllä 1995. Yksi patriarkaatile ongelmallinen tilaisuus oli Konstantinopolin patriarkaatin Patmoksen saarella isännöimä yhteistapaaminen. ŽMP:n mukaan Moskovan patriarkaatti oli avoin ortodoksikirkkojen väliselle yhteistyölle ja kannatti lämpimästi yhteisiä monenvälisiä tapaamisia, joissa voitiin keskustella ortodoksikirkkojen sisäisistä ongelmakohdista ja edistää veljeskirkkojen yhteyttä. Lisäksi patriarkaatti korosti ortodoksikirkon vahvistumisen olevan tärkeämpää kuin yksittäiset kiistat eri paikalliskirkkojen välillä. Patmoksen tapaamiseen Moskovan patriarkaatti ei kuitenkaan voinut osallistua, sillä se koki tullessa Konstantinopolin patriarkaatin pettämäksi kanonisissa ja oikeudellisissa kysymyksissä. Vastineessaan tapaamiselle Moskovan patriarkaatti linjasi, ettei voinut hyväksyä päätöksiä, jotka se koki maallisen vallan sanelemiksi. Moskovan patriarkaatti kuitenkin totesi, että kansojen välinen yhteys ei saisi kärsiä patriarkaattien välisistä riidoista.⁸⁸

⁸⁶ ŽMP 2/1994, 17–18.

⁸⁷ Keleher 1997, 125.

⁸⁸ ŽMP 9–10/1995, 8–9.

ŽMP ei yksilöinyt taustoja Patmoksen tapaamisen ohittamiselle, mutta kanoniseen ja oikeudellisiin kysymyksiin viittaaminen tuki näkemystä, jonka mukaan Venäjän ortodoksikirkon ensisijaisena tavoitteena Neuvostoliiton kaatumisen jälkeen oli säilyttää kanoninen herruus ja ehdoton kirkollinen valta-asema menetetyillä alueilla. Moskovan patriarkaatti menetti Neuvostoliiton hajoamisen myötä suuren osan aiemmasta kanonisesta alueestaan.⁸⁹ Moskovan patriarkaatti oli jo aiemmin linjannut paralleelien kirkollisrakenteiden luomisen Moskovan patriarkaatin alueelle ongelmaksi.⁹⁰ Moskovan patriarkaatin oli ilmeisen vaikea hyväksyä Konstantinopolin yhteistoiminta entisen Neuvostoliiton alueen ortodoksikirkkojen kanssa. Suurimpana ongelmana näyttäytyi Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien erimielisyys kanonisesta ja alueellisesta oikeudesta.

Tilanne kriisiytyi helmikuussa 1996, kun Konstantinopolin patriarkka Bartolomeos ilmoitti Viron ortodoksikirkon siirtyneen Konstantinopolin alaisuuteen.⁹¹ Moskovan patriarkaatti oli tilanteesta järkyttynyt ja katkaisi ehtoollisyyhteyden Konstantinopolin kanssa.⁹² ŽMP kuvasi numerossa 3/1996 tapahtumat tarkkaan:

ottaen huomioon, että Moskovan ja koko Venäjän patriarkka Aleksin toistuvat veljelliset kehotukset ja hänen vetoamuksensa Pyhän synodin ja Venäjän ortodoksisen kirkon piispaston puolesta Konstantinopolin patriarkka Bartolomeokselle jätettiin huomiotta, joudumme syvästi valittaen tunnustamaan tämän toiminnan hajottavaksi, ja se pakottaa kirkkomme keskeyttämään kanonisen ja ehtoollisyyhteyden Konstantinopolin patriarkaatin ja Suomen autonomisen arkkiepiispan kanssa⁹³

Tilannetta pahoittelevan pöytäkirjaotteen lisäksi ŽMP julkaisi katkelmat patriarkkojen välisestä kirjeenvaihdosta tammi-helmikuussa 1996. Kirjeissä kuvattiin olosuhteiden vaikeutta.⁹⁴ Syynä ehtoollisyyhteyden katkaisuun Suomen ortodoksikirkon kanssa oli ilmeisimmin Konstantinopolin patriarkaatin päätös asettaa Suomen arkkiepiispa Johannes Viron ortodoksikirkon väliaikaiseksi johtajaksi.⁹⁵ Pöytäkirjaotteen ja kirjeiden julkaisun myötä Moskovan patriarkka halusi erittäin todennäköisesti tiedottaa suhtautumisestaan tilanteeseen ja vakuuttaa syyttömyyttään välien katkeamiseen. Kirjekatkelmien perusteella

⁸⁹ Curanović 2007, 303.

⁹⁰ ŽMP 12/1995, 7.

⁹¹ Davis 2003, 109.

⁹² Curanović 2007, 307.

⁹³ vvidu togo tšto neodnokratnye bratskie uveštšeniija Patriarha Moskovskogo i vseja Rusi Alekseja i jeho obraštšenie ot imeni Svjaštšennogo Sinoda i episkopata Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi k Patriarhu Konstantinopolskomu B byli im proignorirovany, s glubokoi skorbju i sozhaleniyem priznat' dannuyu aktsiyu raskol'niceskoy, vynuždayushchey nashu Tserkov' priostanovit kanonitšeskoe i jevharističeskoe obštšenie Konstantinopolskim Patriarhatom i Finljandskoi Avtonomnoi Arhiepiskopei, ŽMP 3/1996, 8.

⁹⁴ ŽMP 3/1996, 8–9.

⁹⁵ Ketola & Laitila 1996, 271.

Aleksi II oli yrittänyt löytää ratkaisua, mutta Konstantinopolin kanta oli järkkymätön. Koska kirjeitä ei julkaistu kokonaan, ei lehden perusteella voi selvittää, mistä kaikesta patriarkat keskenään viestivät.

Viimeisenä lehdessä esiteltiin 23.2.1996 päivätty Aleksi II:n kirje Viron ortodoksikirkon johtajalle arkkipiispa Kornelille. Kirjeessä Aleksi II kuvaili tilanteen olevan traaginen ja syytti siitä Konstantinopolin patriarkaattia. Hän painotti, ettei Venäjän ortodoksikirkko jättäisi Viron ortodoksikirkkoa yksin, vaan rukoilisi yhä sen puolesta, aivan kuin muidenkin patriarkaatin alaisten kirkkojen puolesta. Lisäksi Aleksi II kertoi odottavansa niitä päiviä, kun ortodoksikirkko olisi taas yhtenäinen.⁹⁶ Aleksi II:n kirjeen perusteella Viron ortodoksikirkolla ei ollut suurtakaan roolia sen uudessa asemassa, vaan Konstantinopoli oli vienyt sen rikkoen samalla ortodoksikirkkojen veljeyden.

Moskovan patriarkaatin näkökulmasta Virosta oli tullut ongelmallinen jo joitain vuosia aiemmin. Virossa oli pian itsenäistymisen jälkeen alkanut liikehdintä, joka pyrki ortodoksikirkon aseman muuttamiseen ja Moskovan vaikutusvallan vähentämisen. Moskovan patriarkaatin vuonna 1992 vahvistama Viron ortodoksikirkon autonomia ei riittänyt, vaan virolaiset jatkoivat toimia ortodoksikirkon siirtämiseksi Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen. Lisäksi maan korkein oikeus linjasi, ettei Moskovan patriarkaatilla voinut olla oikeutta ortodoksikirkon omaisuuteen Virossa.⁹⁷ Moskovan patriarkaatti seurasi virolaisten pyrkimyksiä ja linjasi vastineena, että perusteellisten erimielisyyksien vuoksi omistusoikeutta tuli tarkastella oikeudessa ja keskustella asiasta monenvälisesti Moskovan, Konstantinopolin ja Viron ortodoksikirkon johdon välillä. Pyhän synodin pöytäkirjassa mainittiin toive, että Konstantinopolin patriarkaatti päätyisi viisaaseen ratkaisuun ja torjuisi Viron ortodoksikirkon hajoamisen. Pöytäkirjaote päättyi patriarkaatin toiveeseen, että Viron hallitus ei häiritsisi maan asukkaiden oikeutta uskontoon.⁹⁸

Todistaakseen kanonista oikeuttaan Viron ortodoksikirkkoon Moskovan patriarkaatti esitteli kriisin aikana ortodoksikirkon historiaa Viron alueella aloittaen vuodesta 992. Patriarkaatti esitti Viron kuuluneen sen hallintaan lähes koko sen historian ajan. Lehti kirjasi Viron Moskovan patriarkaatin aseman Viron alueella ja Viron ortodoksikirkon alueella olleen kiistämätön jo tsaarinaikaan, Viron itsenäisyyden aikana maailmansotien välillä ja jatkuneen Neuvostovallan aikana.⁹⁹ Lehti kuvasi Viron ortodoksikirkon historiaa omasta

⁹⁶ ŽMP 3/1996.

⁹⁷ Ketola & Laitila 1996, 268, 270.

⁹⁸ ŽMP 9–10/1994, 2–3.

⁹⁹ ŽMP 4–5/1996, 8–13.

näkökulmastaan ja korosti rikkumatonta yhteyttä Moskovaan. Viron ortodoksikirkko oli kuitenkin saanut Moskovan patriarkaatilta autonomisen aseman vuonna 1920 ja siirtynyt Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen samaan aikaan Suomen ortodoksikirkon kanssa vuonna 1923.¹⁰⁰ Viron ortodoksikirkon yhteys Moskovaan ei siis ollut katkeamaton, toisin kuin ŽMP antoi ymmärtää.

Välikirkon aikana ŽMP esitteli Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien pitkää, mutta lehden mukaan raskasta, jaettua historiaa. Synodin pöytäkirjana esitelty teksti kirjasi esimerkiksi lausunnon, jonka mukaan jokaisella ortodoksikirkolla oli itsemääräämisoikeus alueidensa kirkkoihin. Tämän itsemääräämisoikeuden perusteella muut patriarkaatit eivät saisi tehdä sitä rikkovia tai haastavia päätöksiä, kuten Konstantinopolin patriarkaatti oli juuri Viron suhteen tehnyt. Lehti muistutti, että Konstantinopolin patriarkaatin erityisasema ortodoksikirkkojen keskuudessa perustui jo vanhentuneeseen kanoniseen oikeuteen. Synodin teksti muistutti, että 1900-luvun maailmanpoliittiset tapahtumat mahdollistivat Konstantinopolin patriarkaatin vaikutusvallan kasvun, mutta maallisten olosuhteiden luoma vaikutusvalta ei saisi rikkoa kirkkojen oikeutta. Lehteen kirjattiin Konstantinopolin patriarkaatin ilmaus, jonka mukaan kirkon rajojen muuttuminen valtiorajojen muuttuessa oli aivan tavallinen asia. Moskovan patriarkaatti oli asiasta eri mieltä.¹⁰¹

Osana välien rikkoutumista Aleksii II tarkoituksellisesti poisti Konstantinopolin ortodoksikirkkojen liturgisesta hierarkiasta, mikä tarkoitti, ettei Moskovan patriarkka enää tunnustanut Konstantinopolin asemaa ortodoksikirkkojen johtajana.¹⁰² Aleksii II kuitenkin korosti kirjeissään kannattavansa ortodoksikirkkojen yhteyttä ja yhteistyötä ja toivovansa Konstantinopolin patriarkaatin ryhtyvän toimenpiteisiin, joilla tilanne saataisiin ratkaistua.¹⁰³

Viron tärkeys Moskovan patriarkaatille korostui sen pyrkimyksissä palauttaa toimiva yhteys kirkkojen välille. ŽMP:n mukaan Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien edustajat kevään aikana Zürichissa keskustellakseen patriarkaattien välisestä kiistasta.¹⁰⁴ Davisin mukaan metropoliitta Kirill esitteli kompromissiratkaisun, jonka mukaan Virossa toimivat ortodoksiseurakunnat saisivat itse päättää kenen alaisuuteen asettua. Moskovan patriarkaatti hyväksyi kompromissin toukokuussa 1996.¹⁰⁵ Kirkkojen välinen yhteys palasi ja tapaamiset jatkuivat seuraavana vuonna Aleksii II:n tavatessa Bartolomeoksen syykuussa

¹⁰⁰ Ketola & Laitila 1996, 264.

¹⁰¹ ŽMP 4-5/1996, 6-8.

¹⁰² Keleher 1997, 125.

¹⁰³ ŽMP 3/1996, 10-11.

¹⁰⁴ ŽMP 6/1996, 2.

¹⁰⁵ Davis 2003, 110.

Odessassa. Pyhä synodi painotti tapaamisten ja jatkuvan dialogin merkitystä ortodoksikirkkojen yhteyttä uhkaavien tekijöiden ratkaisemiseksi.¹⁰⁶

Davis kirjoitti vuonna 2003, että Moskovan patriarkaatti oli edellytykset haastaa Konstantinopolin asema maailman johtavana ortodoksikirkkona, sillä Moskova oli patriarkaateista suurin, ja sillä oli toimintaa kaikkialla maailmassa.¹⁰⁷ ŽMP:n 1990-luvun aineiston perusteella voi päätellä, että Venäjän ortodoksikirkko ainakin pyrki johtavaan asemaan. Lisäksi voi päätellä, että Moskovan patriarkaatti ei luottanut Konstantinopoliin.

¹⁰⁶ ŽMP 11/1997, 4.

¹⁰⁷ Davis 2003, 244.

III Kilpailu ja kumppanuus lännen kirkkojen kanssa

3.1 Vihollinen Vatikaani

Moskovan patriarkka kertasi joulukuun 1998 piispankokouksessa Venäjän ortodoksikirkon tilaa ja vahvuuksia. Puhe keskittyi Venäjään, mutta roomalaiskatolisen kirkon toiminnasta puhuessa näkemys oli selvä:

Mielestäni meidän kaikkien tulee ymmärtää, että käynnissä on suunnitelmallinen taistelu oikeauskoisuutta ja Venäjää vastaan.¹⁰⁸

Koetusta uhkasta huolimatta patriarkka linjasi kuitenkin Venäjän kansan yhtenäisyyden olevan niin vahva, etteivät ulkopuoliset tahot sitä pystyisi rikkomaan.¹⁰⁹ Patriarkan lausunto oli luontainen jatkumo Nybergin huomiolle kirkon neuvostoaikaisesta roolista. Nybergin mukaan Moskovan patriarkaatin jatkuvana tehtävänä oli heikentää roomalaiskatolisen kirkon vaikutusvaltaa.¹¹⁰ Säännöllisestä ja laajalta raportoidusta dialogista huolimatta vaikuttaa siltä, että Moskovan patriarkaatti näki roomalaiskatolisessa kirkossa ja Vatikaanissa ensisijaisesti vihollisen kumppanin sijaan.

Roomalaiskatolisen ja laajemmin ortodoksikirkon välinen teologinen dialogi oli alkanut 1960-luvulla Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen ja ortodoksikirkkojen vuoden 1961 Rodoksella järjestetyn yhteiskokouksen jälkeen. Tuolloin ortodoksikirkkojen kokous linjasi, että ortodoksikirkkojen ja roomalaiskatolisen kirkon välisiä teemoja olisi tarkasteltava kolmesta näkökulmasta: uskon, hallinnon ja kirkollisen toiminnan, erityisesti propagandan, proselytismin ja yhteyden. Ortodoksikirkkojen yhteiskokous päätti vuonna 1963 lähestyä roomalaiskatolista kirkkoa teologisen dialogin aloittamiseksi. Tuo dialogi jatkui vuosikymmeniä. Moskovan patriarkaatti katsoi olevansa ortodoksikirkkojen ja katolisen kirkon välisen dialogin *primus motor* ja suojelija.¹¹¹ ŽMP:n perusteella ortodoksikirkkojen yhteistyö roomalaiskatolisen kirkon edellytti Venäjän ortodoksikirkon panosta.

Osana kirkkojen välistä liennytyä Neuvostoliiton viimeinen johtaja Gorbatšov oli tavannut paavi Johannes Paavali II:n vuonna 1989. Historiallisen tapaamisen valmistelu oli aloitettu kristinuskon 1000-vuotisjuhlien yhteydessä edellisenä vuonna. Gorbatšov haki tapaamisella kansainvälistä hyväksyntää johtamalleen maalle ja uskonnonvastaisen maineen

¹⁰⁸ Ja dumaju, vsem nam nado osoznat, tšto idjot planomernaja borba protiv Pravoslavanaja, protiv Rossij. ŽMP 2/1999, 14.

¹⁰⁹ ŽMP 2/1999, 14–15.

¹¹⁰ Nyberg 2019, 63.

¹¹¹ ŽMP 12/1997, 24.

kumoamista. Paavi pyrki tapaamisella edistämään roomalaiskatolisen kirkon tavoitteita edistää maan alla elävien katolisten yhdyskuntien asemaa.¹¹² Gorbatšovin ja paavin tapaaminen johti osaltaan uniaattikirkkojen aseman vahvistumiseen Neuvostoliiton kaaduttua. Uniaattikirkot, joista suurin oli Ukrainan kreikkalaiskatolinen kirkko, toimivat neuvostovallan alla salaa, ja siirtyivät uskonnollisen vapauden koitettua pikimmiten Vatikaanin alaisuuteen.¹¹³ Moskovan patriarkaatile uniaattikirkkojen vahvistuminen oli arvovaltatappio.

Roomalaiskatolisen ja ortodoksikirkkojen välinen yhteistyö tiivistyi 1990-luvun alussa. ŽMP julkaisi numerossa 4/1991 edellisen vuoden joulukuussa järjestettyyn kaksipäiväiseen tapaamisen kahden kirkkokunnan välillä perustuvan katsauksen kirkkojen väliseen dialogiin. Katsauksessa korostui ortodoksikirkkojen välinen yhteisrintama. Lehden mukaan kirkkokuntien väliseen dialogiin oli entistä suurempi tarve maailman, erityisesti Itä-Euroopan, tapahtumien vuoksi. Samalla lehti syytti Vatikaania yhteistyöhaluttomuudesta. Yhdeksi tärkeäksi teemaksi lehti nosti uniaattikirkkojen aseman.¹¹⁴ Keskustelu teemasta jatkui loppuvuodesta lehden esitellessä katsauksen Roomassa kesäkuussa 1991 järjestetyn teologisen dialogin koordinaatiokomitean tapaamisesta, jossa uniaattikirkot ja suhtautuminen niihin nostettiin olennaisimmaksi teemaksi.¹¹⁵ Moskovan patriarkaatilla oli syytä olla huolissaan, sillä neuvostovallan rapistessa esimerkiksi Ukrainan kreikkalaiskatolinen kirkko pyrki aktiivisesti nostamaan profiiliaan niin Ukrainassa kuin kansainvälisenä toimijana. Vielä kylmän sodan aikana Vatikaanissa oli ollut valmiutta ohittaa uniaattikirkot hyvien Moskovan-suhteiden ylläpitämiseksi.¹¹⁶

Moskovan patriarkaatti julkaisi vuoden 1997 viimeisessä lehdessä laajan 11 sivun mittaisen artikkelin uniaattikirkkoja koskevasta yhteistyöstä roomalaiskatolisen kirkon kanssa. Artikkelissa listattiin, kuinka huhtikuussa 1997 patriarkaatin ulkosuhteiden osasto yhdessä Minskin ja koko Valko-Venäjän eksarkin kanssa kokosi yhteisen synodisen teologisen komission, jonka tehtävänä oli muodostaa patriarkaatin kanta roomalaiskatolisen kirkon kanssa tehtävään mahdolliseen yhteistyöhön. Komission työn pohjana oli vuonna 1993 Libanonin Balamandissa hyväksytty kansainvälisen teologisen dialogiryhmän asiakirja ”Uniaattikirkot metodina yhdistäjänä menneisyydessä ja nykyajan täyden yhtenäisyyden etsinnässä”.¹¹⁷

¹¹² Davis 2003, 76–77.

¹¹³ Ketola 2010, 89–90.

¹¹⁴ ŽMP 4/1991, 52.

¹¹⁵ ŽMP 11/1991, 61.

¹¹⁶ Krawchuk & Bremer 2016, 30, 32.

¹¹⁷ ŽMP 12/1997, 24.

Teologisella tasolla Balamandissa hyväksytty julkilausuma roomalaiskatolisen kirkon lopettaa käännättäminen ja laajentuminen ortodoksikirkon kustannuksella oli merkittävä ja avasi mahdollisuuden kirkkojen väliseen tiiviimpään yhteistyöhön.¹¹⁸ Balamandissa hyväksytyn asiakirjan oli tarkoitus edistää rauhaa ja yhteistyötä ortodoksikirkkojen ja roomalaiskatolisen kirkon välillä, mutta se herätti vastarintaa uniaattikirkkoissa. Asiakirjan tulkittiin syrjivän uniaattikirkkojen perinteitä ja keskittyvän vain roomalaiskatolisen kirkon ja ortodoksikirkon näkemyksiin. Esimerkiksi Romaniassa toimivan uniaattikirkon edustaja kritisoi asiakirjaa siitä, ettei se myöntänyt Romanian ortodoksikirkon kaapanneen valtaa kirkossa vuonna 1948. Romanian uniaattikirkko ei hyväksynyt asiakirjaa. Myös Ukrainan kreikkalaiskatolinen suhtautui Balamandin julkilausumaan kriittisesti. Paikalliset ortodoksikirkot moittivat asiakirjaa siitä, ettei se tarjonnut muutoksia toimintatapoihin, vaan olemassa olevat konfliktit alueilla jatkuivat.¹¹⁹ Moskovan patriarkaatin oli todennäköisesti vaikea hyväksyä 1940-luvun tapahtumiin kohdistuvaa kritiikkiä, sillä se oli osana neuvostohallintoa ollut aktiivinen osapuoli kirkkojen valtaamisessa.

Vuoden 1997 komissio linjasi pitkälti uniaattikirkkojen asemaa koskevia asiakirjojen taustoja esiteltyään, ettei se itsessään sisältänyt mitään uutta, vaan pikemminkin esitteli ortodoksikirkkojen ja roomalaiskatolisen kirkon välisiä suhteita perinteisellä tavalla. Komissio esitti Venäjän ortodoksikirkolle, että joihinkin sanamuotoihin, kuten ”sisarkirkko”-termiin olisi syytä suhtautua varauksella, sillä se tulkitisi ilmaisun syntyneen ennemmin tunnekuin dogmaattiselta pohjalta. Komission linja oli, että ortodoksikirkko voisi hyväksyä dokumentin.¹²⁰ Komission käsittely neljä vuotta Balamandin tekstin allekirjoittamisen jälkeen indikoi, että Moskovan patriarkaatti ei ollut valmis nopeisiin muutoksiin, eikä valmis hyväksymään muiden ortodoksikirkkojen kanssa yhteistyössä muokattuja näkemyksiä sellaisenaan, vaan vasta pitkällisen oman harkinnan jälkeen.

Patriarkaatti linjasi suhtautumistaan uniaattikirkkoja ja Balamandin asiakirjaa kohtaan vuonna 1997. Samanaikaisesti kesällä 1997 Pyhä synodi keskusteli mahdollisuudesta patriarkan ja paavin tavata Wienissä, ja siten edistää kirkkojen välistä yhteisymmärrystä. Synodin pöytäkirjaan kirjattiin lyhyesti kirkkojen välisen dialogin historia. Pöytäkirjaotteen perusteella tapaamista harkittiin vakavasti. Synodi kuitenkin totesi, ettei edellytyksiä kahden kirkon johtajien tapaamiselle vielä ollut. Samalla synodi ilmaisi valmiutensa jatkaa kahdenvälistä

¹¹⁸ Alfeyev 2006, 33.

¹¹⁹ Alfeyev 2006, 33.

¹²⁰ ŽMP 12/1997, 29.

dialogia, jotta kirkot vapautuisivat aiemmista yhteistyön esteistä.¹²¹

Myöhemmin alkusyksystä toteutunut Wienin arkkipiispan vierailu Venäjälle ja keskustelu yhteistyöstä Moskovan patriarkan kanssa liittyi todennäköisesti osaltaan suunniteltuun tapaamiseen. Patriarkka Aleksii II totesi vierailun aikana toivovansa kahden kirkon välisen yhteistyön syvenevän. Hänen mukaansa oli selvää, että dialogia oli jatkettava, mutta toivoi yhteistyön syvenevän sanoista käytäntöihin. Patriarkka korosti molemminpuolista yhteisymmärrystä proselytismin mahdottomuudesta. Lisäksi patriarkka kiitti Itävallan roomalaiskatolista Caritas-järjestöä sen antamasta merkittävästä tuesta Venäjän kirkolliselle elämälle.¹²²

Venäjän valtiojohtoon toiveista ja kirkon suunnitelmista huolimatta patriarkka Aleksii II:n ja paavin tapaaminen ei missään vaiheessa toteutunut, eikä paavi matkustanut Venäjälle. Syynä oli patriarkka Aleksii II:n vastustus.¹²³

Moskovan patriarkaatti suhtautui myönteisen rakentavasti ekumeeniseen yhteistyöhön maan rajojen ulkopuolella. Suhtautuminen roomalaiskatolisen kirkon laajentumiseen Venäjällä oli torjuvampi. Vatikaani asetti vuonna 1991 neljä apostolista hallintoa Venäjälle ja nimitti arkkipiispa Tadeusz Kondrusiewiczin Venäjän katolilaisten johtajaksi. Vatikaani pyrki välttämään konflikteja ja rinnakkaisia rakenteita Moskovan patriarkaatin kanssa, minkä vuoksi se korosti perustavansa Venäjälle hallintoja hiippakuntien sijaan. Vuotta myöhemmin Vatikaani julkaisi roomalaiskatolisen kirkon evankelista ja ekumeenista toimintaa Venäjällä ja IVY-maissa ohjaavan asiakirjan, jonka mukaan katolisen kirkon pappien tulisi tukea ortodoksikirkon pappeja niin paljon kuin mahdollista. Vatikaani pyrki näillä toimenpiteillä korostamaan yhteistyöhalukkuuttaan Venäjän ortodoksikirkon kanssa.¹²⁴

Vatikaanin varovaisuus ei auttanut. Moskovan patriarkka Aleksii II syytti 1990-luvun alussa katolista kirkkoa vihamielisestä proselytismistä ja kirkollisesta imperialismista sekä Venäjän ortodoksikirkon alueelle tunkeutumisesta. Paavi Johannes Paavali II oli neuvostovallan romahdettua matkustanut entisen Neuvostoliiton alueen maissa ja tukenut katolisen kirkon asemaa näissä maissa. Paavi oli Ukrainassa vieraillessaan tukenut ukrainalaiskirkkojen itsenäistymispyrkimyksiä, mistä Moskovan patriarkaatti oli erityisen vihainen.¹²⁵

¹²¹ ŽMP 7/1997, 4–5.

¹²² ŽMP 9/1997, 16–17.

¹²³ Ketola 2010, 71, 95. Historiallinen paavin ja Moskovan patriarkan tapaaminen toteutui lopulta vasta vuonna 2016 Kuubassa. <https://yle.fi/uutiset/3-8669192>.

¹²⁴ Alfeyev 2006, 35–36.

¹²⁵ Davis 2003, 112.

Ekumenia roomalaiskatolisen kirkon kanssa tarkoitti joillekin Venäjän ortodoksikirkon edustajille omasta uskosta luopumista ja alistumista Rooman vallalle. Ekumeeninen toiminta ei tästä näkökulmasta edes pyrkinyt uskontojen väliseen dialogiin ja yhteisymmärrykseen, vaan harhaoppiin ja ortodoksikirkon valta-aseman menetykseen. Uniaattikirkkojen siirtymistä Vatikaanin alaisuuteen käytettiin esimerkkinä tästä Moskovan patriarkaatin asemaa uhkaavasta toimintamallista.¹²⁶

3.2 Pyrkimys yhteisymmärrykseen läntisten kirkkojen kanssa

Pyhä synodi vahvisti alkuvuodesta 1997 asiaa joitain vuosia pohtineen komission kannan, jonka mukaan Moskovan patriarkaatti suhtautui myönteisesti ja rakentavasti ekumeeniseen yhteistyöhön kaikkialla maailmassa.¹²⁷ Vaikuttaa siltä, että patriarkaatin päätöksentekoprosessi oli hidas ja perusteellinen. Kanta oli selkeä, mutta osui murroskohtaan Venäjän ulkopoliittisen linjan kehityksessä. Venäjän ortodoksikirkon kansainvälisestä yhteistoiminnasta vastaava patriarkaatin ulkosuhteiden osasto oli edellisenä vuonna juhlinut 50-vuotispäiväänsä. Vuosipäivän juhlintaa ja osaston historiaa esiteltiin lehdessä 18 sivun verran. Juhlaseminaariin osallistui niin kirkon kuin valtion edustajia, ja juhlapuheissa tuotiin esiin ortodoksikirkon rooli maan ulkosuhteissa.¹²⁸

Venäjän ulkopoliitiikka 1990-luvun alussa oli avointa ja länsimyynteistä. Valtion tavoitteena oli edistää hyviä yhteistyösuhteita rikkaiden länsimaiden kanssa.¹²⁹ Davisin mukaan sekä valtio että kirkko olivat rahattomia.¹³⁰ Patriarkaatti pyrki toiminnassaan samaan. Syksyllä 1991 patriarkka Aleksi II julkaisi patriarkaatin lehdessä tervehdyksen ja onnittelut Canterburyn uudelle arkkipiispalle. Tervehdyksessä hän korosti kristillisten kirkkojen välistä yhteyttä ja yhteistyötä sekä muistutti uutta arkkipiispaa Venäjän ortodoksikirkon ja Englannin anglikaanikirkon keskinäisestä yhteistyöstä ja sen tavoitteista ja toivoi yhteistyön kehittyvän entisestään.¹³¹ Yhteistyö Englannin kirkon kanssa jatkui, sillä myöhemmin lehti raportoi, kuinka Canterburyn arkkipiispa oli vierailut patriarkka Aleksi II:n luona Danilovon luostarissa huhtikuussa 1993 kirkkojen välisen dialogitapaamisen jälkeen. Tapaamisessa oli keskitytty käytännön yhteistyön kehittämiseen, mutta nostettu esiin ortodoksikirkon kannalta ongelmallisia teemoja, kuten naispappeuden salliminen anglikaanikirkossa.¹³² Patriarkka

¹²⁶ Fedorov 1998, 129–130.

¹²⁷ ŽMP 3/1997, 6.

¹²⁸ ŽMP 8/1996, 26–27.

¹²⁹ Hoskins 2002, 608.

¹³⁰ Davis 2003, 212.

¹³¹ ŽMP 9/1991, 57.

¹³² ŽMP 2/1994, 16–17.

Aleksi II oli aktiivinen toimija kansainvälisessä yhteistyössä joka suuntaan. Yhteistyö Englannin kirkon kanssa oli esimerkillinen näyteikkuna länsimaailmaan.

Moskovan patriarkaatti haki yhteistyötä yhdysvaltalaisen kirkkojen kanssa. Vuoden 1991 lopulla lehti raportoi viidennestä tapaamisesta kristillisen yhdysvaltalaiskirkkojen edustajien kanssa. Kahdenväliset tapaamiset oli aloitettu silloisen presidentti Ronald Reaganin aloitteesta vuonna 1985. Vuoden 1991 tapaamisen raportissa korostettiin kylmän sodan olevan ohi ja Itä-Euroopan mailla olevan oikeus uskontoon. Tapaamisen aiheena oli kristinusko, mutta raportin sisältö varsin maallinen. Tapaamisessa esimerkiksi linjattiin, että 1990-luvulla olisi edessä taloudellisia ja rakenteellisia uudistuksia niin Neuvostoliitossa kuin Yhdysvalloissa. Valtaosa raportista keskittyi taloudellisen hyvinvoinnin edistämisen edellytyksiin.¹³³ Neuvostoliiton johdon ilmeinen hyväksyntä kahdenvälisille tapaamisille yhdysvaltalaiskirkkojen kanssa kertoi, että maan ideologinen ateismi oli saanut väistyä taloudellisen yhteistyön tieltä. Lehti raportoi kristityistä Neuvostoliitossa korostamatta Moskovan patriarkaatin asemaa, mutta lehdessä julkaistun kuvan perusteella patriarkaatin edustajalla oli tapaamisessa keskeinen rooli.

Moskovan patriarkaatti arvioi kirkkojen välisen ekumeenisen yhteistoiminnan edistävän yhteistyötä ja ymmärrystä valtiollisella tasolla. Tämä tuli esiin patriarkka Aleksi II:n vuoden 1993 joulutervehdyksessä, jossa hän muisteli tekemiään matkoja ja tapaamiaan ihmisiä patriarkaatin vaikutuspiirin alueella. Erityisenä teemana hän nosti esiin venäläisen ortodoksikirkon Yhdysvalloissa, ja sen vuonna 1993 juhlitun 200-vuotisjuhlan. Aleksi II korosti Venäjän puolustamisen tärkeyttä ja kehotti kirkkoa tukemaan isänmaan etua.¹³⁴ Vaikuttaa siltä, että Aleksi II kannatti lämpimästi rajat ylittävää yhteistyötä, mutta painotti silti aina Venäjän ortodoksikirkon ja Venäjän erityisyyttä.

Davis kuvaa kirjassaan, kuinka länsisuhteilla oli Venäjän kannalta myös ei-toivottu vaikutus. Maan avautuminen oli aiheuttanut länsimaisten kirkkojen ryntäyksen Venäjälle, minkä seurauksena muitakin kuin roomalaiskatolista kirkkoa syytettiin proselytismista. Suurena huolena nähtiin erityisesti turistiviisumeilla matkustavien käännytystyö. Moskovan patriarkaatti oli erityisen ärtynyt yhdysvaltalaisen protestanttisten herätysliikkeiden pyrkimyksestä edetä Venäjällä, sillä se katsoi niiden toiminnan väheksyvän Venäjän kristittyä historiaa.¹³⁵ Patriarkaatin lehdestä välittyvä näkemys länsiyhteistyön tärkeydestä ja samanaikaisesta Venäjän aseman korostamisesta tukee Davisin kirjoitusta.

¹³³ ŽMP 11/1991, 3–4.

¹³⁴ ŽMP 1/1994, 4.

¹³⁵ Davis 2003, 118.

Metropoliitta Kirill jatkoi toukokuussa 1997 yhteistyöneuvotteluja Yhdysvaltojen episkopaalisen kirkon edustajien kanssa. Neuvottelujen teemana oli kirkon luonne. Synodi totesi yhteistyön yhdysvaltalaiskirkkojen kanssa olevan hyödyllistä.¹³⁶ Saman vuoden lopulla ŽMP kuitenkin omisti kymmenen sivua tekstille, jossa ihmeteltiin kansanomaista uskontoa Yhdysvalloissa.¹³⁷ Samoihin aikoihin Kirill kritisoi länsimaaisia lähetystyöntekijöitä siitä, etteivät ne pyrkineet levittämään kristinuskon sanomaa Venäjällä, vaan pikemminkin tappelivat Venäjän ortodoksikirkon kanssa.¹³⁸ Baran arvioi, että Moskovan patriarkaatti ei ollut valmis kilpailuun muiden kirkkojen kanssa, eikä sillä ollut kokemusta länsimaisten kirkkojen lähetystyön tyylistä.¹³⁹ ŽMP:n materiaalin perusteella Baranin arvio vaikuttaa oikealta. Näyttää siltä, että Moskovan patriarkaatti koki länsimaiden ekumeenisen toiminnan ajoittain vihamieliseksi ja venäjävastaiseksi. Tämä osaltaan selittää, miksi patriarkaatti oli puolestaan valmis edistämään Venäjän etuja.

Moskovan patriarkaatti tulkitsi kaikkien alueiden, joissa oli venäläisiä ortodokseja, olevan sen kanonista aluetta. Patriarkaatin näkemys vastasi Venäjän ulkopoliittikkaa ja pyrkimyksiä edistää Venäjän etuja Euroopassa.¹⁴⁰ Patriarkaatti pyrki hyviin suhteisiin Länsi-Euroopan maiden kanssa. Virallisia vierailuja valmisteltiin tarkkaan. Patriarkaatin ulkosuhteiden osaston johtaja metropoliitta Kirill vieraili Saksassa kesällä 1994 tapaamassa maan uskonnollista ja poliittista johtoa valmistellakseen patriarkka Aleksi II:n seuraavalle vuodelle suunniteltua vierailua. Samalla matkalla Kirill vietti aikaa Moskovan patriarkaatin alaisessa Berliinin hiippakunnassa.¹⁴¹ Patriarkan toteutunut vierailu Saksaan marraskuussa 1995 raportoitiin patriarkaatin lehdessä muiden matkakertomusten tavoin tarkkaan. Matkan taustalla oli Saksan roomalaiskatolisen ja evankelis-luterilaisen kirkon kutsu tutustua maan kirkkokuntiin ja niiden johtajiin. Samalla Aleksi II tutustui Saksassa toimivan ortodoksikirkon toimintaan. Saksan-vierailun kuvaus jatkui vielä seuraavassa lehdessä, ja uutisoinnissa painottui Saksan ja Venäjän kristillisten kirkkojen välinen toimiva yhteistyö toisen maailmansodan aiheuttamista ongelmista huolimatta.¹⁴²

Patriarkka Aleksi II teki kesäkuussa 1997 ensimmäisenä Venäjän ortodoksikirkon edustajana virallisen vierailun Itävaltaan. Matkan virallisena syynä oli vierailu Wienin arkkihiippakunnassa ja osallistuminen Grazissa järjestettyyn Euroopan kristilliseen foorumiin.

¹³⁶ ŽMP 7/1997, 6.

¹³⁷ ŽMP 11/1997, 60–71.

¹³⁸ Knox 2005, 174.

¹³⁹ Baran 2006, 640.

¹⁴⁰ Hintikka 2010, 172–173.

¹⁴¹ ŽMP 9–10/1994, 4.

¹⁴² ŽMP 12/1995, 13.; 1/1996, 23.

Lehden kirjoittama matkaraportti oli pitkä ja yksityiskohtainen kerraten kristinuskon ja maiden välistä historiaa vuosisatojen ajalta. Itävallan kansalle osoitetussa puheessaan Aleksi II korosti Itävallan asemaa Euroopan keskeisenä maana sekä ekumeenisen yhteistyön menestystä.¹⁴³ On todennäköistä, että patriarkka oli saanut ennen matkaa ohjeistuksen Venäjän ulkoministeriöltä. Itävallan sotilaspoliittinen liittoutumattomuus mahdollisesti lisäsi Aleksi II:n intoa kehua maata.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksikirkon välinen ekumeeninen yhteistyö rakentui jo neuvostoaikana. Hurskainen kuvaa ekumeenisen yhteistyön olleen kirkkojen näkökulmasta niin vahvaa, ettei Neuvostoliiton kaatuminen sitä horjuttanut. Sen sijaan ekumeenisen yhteistyön luonne vähitellen muuttui.¹⁴⁴ Moskovan patriarkaatin näkökulmasta voi todeta Hurskaisen olleen oikeassa yhteistyön vahvuudesta. Lehdessä julkaistiin pöytäkirjaote, jossa Pyhä synodi tervehti ilolla Suomen evankelis-luterilaisen kirkon johdon vierailua syyskuussa 1994 sekä Suomen kirkon kasvavaa yhteistyötä Moskovan patriarkaatin kanssa. Lehti korosti kirkkojen välisen yhteistyön vahvistavan kristittyjen yhteyttä molemmissa maissa.¹⁴⁵

Venäjän ortodoksikirkko omaksui elokuussa 2000 asiakirjan, joka käsitteli kirkon ja valtion yhteistä toimintaa. Ensimmäisenä teemana mainittiin kansainvälinen yhteistyö ja kansojen välisen yhteisymmärryksen edistäminen. Patriarkaatin ulkosuhteiden osaston johtaja metropoliitta Kirill oli yksi asiakirjatyön johtajista.¹⁴⁶ Vaikka asiakirja julkaistiin vasta vuonna 2000, sitä laadittiin jo vuosia aiemmin. On siis turvallista olettaa, että patriarkaatti katsoi kansojen välisen ymmärryksen edistämisen yhteistyössä valtiojohdon kanssa olevan tehtävänsä jo 1990-luvulla.

3.3 Monenvälinen yhteistyö ja läntinen uhka

Vaikuttaa siltä, että patriarkaatti toi aktiivisesti esiin Venäjän hallinnon tavoitteita omiensa rinnalla. Patriarkaatti osallistui aktiivisesti yhteistyöhön niin kirkollisten kuin maallisten tahojen parissa. Kahdenvälisten suhteiden rakentamisen lisäksi patriarkaatti pyrki monenvälisen ekumeeniseen toimintaan.

Yksi jalusta monenväliselle yhteistyölle oli Kirkkojen maailmanneuvosto, jonka seitsemäs konferenssi Canberrassa helmikuussa 1991 haki näkyvää yhteyttä seurakuntien ja niiden toiminnan välille. Ongelmana konferenssin pyrkimyksissä oli se, että yritys saada

¹⁴³ ŽMP 8/1997, 41–42.

¹⁴⁴ Hurskainen 2013, 458.

¹⁴⁵ ŽMP 9–10/1994, 2.

¹⁴⁶ Knox 2005, 111, 113.

mahdollisimman suuri määrä kirkkoja osallistumaan yhteiseen tavoitteeseen johti itse tavoitteen kuvailuun niin yleisin termein, että kukin kirkko saattoi tulkita ne omalla tavallaan. Canberran konferenssi korosti kristityn maailman monimuotoisuuden tärkeyttä, mutta painotti samalla, ettei monimuotoisuus saisi uhata kirkon yhtenäisyyttä.¹⁴⁷ ŽMP:n raportointi kahdessa lehdessä keskittyi kirkon yhteisiin tehtäviin ja monimuotoisuuteen. Patriarkka Aleksi II korosti tervehdyksessään konferenssille johtamansa kirkon olevan 1000-vuotisen historiansa pohjalta vahva ja valmis uuteen. Aleksi II painotti ekumeenisen yhteistyön tärkeyttä, mutta muistutti useamman kerran, että kirkon toiminnan oli oltava Pyhän Hengen johdattamaa. Lehden julkaisemassa ortodoksikirkkojen yhteislausunnossa korostui ortodoksikirkkojen toive kirkkojen hengelliseen yhteyteen ja dialogiin.¹⁴⁸ Lehti painotti raportoinnissaan ortodoksikirkkojen yhteistyötä Kirkkojen maailmanneuvostossa ja ortodoksien maailman yhteisiä tavoitteita. Rivien välistä voi lukea, ettei Moskovan patriarkaatti pitänyt ekumeenisen yhteistyön maallisista elementeistä tai yleisistä linjoista, sillä kaikissa sen lausunnoissa korostui teologia. Esimerkiksi dialogi muiden kuin kristillisten kirkkokuntien kanssa nähtiin mahdollisena, muttei välttämättä kannatettavana. Hintikan mukaan ortodoksikirkot arvostelivat Kirkkojen maailmanneuvostoa 1990-luvulla sen liiallisesta keskittymisestä yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja teologisten kysymysten unohtamisesta¹⁴⁹.

Moskovan patriarkaatin ulkomaanosasto isännöi toukokuussa 1995 kansainvälisen tutkijakonferenssin, jonka aiheena oli kristillinen lähetystyö 1700–1900-luvuilla. Konferenssin aloite tuli Venäjän akatemian historian laitokselta, mutta järjestelyvastuu oli patriarkaatilla. Konferenssiin osallistui tutkijoita esimerkiksi Yhdysvalloista, Iso-Britanniasta ja Ranskasta. Tervehdyspuheenvuorossaan konferenssille metropoliitta Kirill korosti kristittyjen yhteyttä ja yhteistä tehtävää.¹⁵⁰ Kansainvälisten konferenssien järjestäminen sopi patriarkaatin ulkomaanosaston työnkuvaan, sillä se mahdollisti kohtaamiset ulkomaisten tahojen kanssa.

Venäjän ortodoksikirkko kritisoi kansainvälistä ekumeenista liikettä muiden ortodoksikirkkojen tavoin, mutta Moskovan patriarkaatti oli kuitenkin aktiivinen toimija.¹⁵¹ Metropoliitta Kirill matkusti syksyllä 1994 Geneveen Sveitsiin tavatakseen Kirkkojen maailmanneuvoston ja Euroopan kirkkojen neuvoston pääsihteerin. Keskustelun aiheena oli Moskovan patriarkaatin osallistuminen järjestöjen toimintaan, sekä ihmisoikeus- ja

¹⁴⁷ Chapman 2015, 358.

¹⁴⁸ ŽMP 6/1991 60–62.

¹⁴⁹ Hintikka 2010, 171.

¹⁵⁰ ŽMP 5/1995, 40–43.

¹⁵¹ Hintikka 2010, 172.

uskonnonvapaustilanne IVY-maissa ja Baltiassa. Synodi päätti Kirillin suosituksesta hyväksyä linjauksen, jonka mukaan uskonnonvapauden suojaaminen oli tärkeää. Erityisen tärkeänä mainittiin Baltian venäjänkielisten uskonnonvapauden turvaaminen.¹⁵²

Minskissä järjestettiin 1.–3.10.1996 kansainvälinen uskonnollinen konferenssi, jonka taustoja ja tapahtumia ŽMP esitteli 14 sivun verran. Konferenssin taustalla oli vuonna 1994 aloitettu hanke, jolla pyrittiin yhteistyöhön IVY-maiden ja Baltian kirkkokuntien kanssa. Konferenssiin osallistui edustajia kansainvälisistä ekumeenisista järjestöistä kuten Kirkkojen maailmanneuvostosta, Yhdysvaltojen kristillisten kirkkojen liitosta ja Euroopan kirkkojen neuvostosta. Ensisijaiseksi tavoitteeksi kirjattiin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisten etnisyyteen ja uskontoihin liittyvien konfliktien käsittely. Minsk valikoitu konferenssin isäntäkaupungiksi, sillä sen tulkittiin olevan IVY-maiden epävirallinen pääkaupunki. Lehden raportoimissa puheenvuoroissa korostui pyrkimys yhteiseen hyvään ja kaikkia osapuolia hyödyttävään yhteistyöhön.¹⁵³ Konferenssi oli avoin kaikille kirkkoille, mutta raportoinnissa korostui ortodoksikirkon näkökulma ja Venäjän ulkopoliittika. Lehti kirjasi konferenssiosallistujien olevan yksimielisiä monesta asiasta, mutta konkreettisia ongelmiaakin löytyi. Yksi lehden esiin nostama konkreettinen ongelma oli Naton laajeneminen itään entisen Varsovan liiton alueelle¹⁵⁴. Konferenssin yhteislausumaksi muodostui vapaasti käännettynä Kutsu rauhanliittoon¹⁵⁵. Moskovan patriarkaatin kaksoisrooli kirkollisena ja ulkopoliittisena toimijana korostui konferenssin raportoinnissa.

Patriarkaatin toiminta osana Venäjän ulkopoliittikkaa näyttäytyi Moskovan kansanvälisten suhteiden instituutin järjestämässä konferenssissa toukokuussa 1997. Konferenssin aiheena oli hengellisyys osana kansainvälisiä suhteita. Patriarkka Aleksi II puhui seminaarissa kirkon roolista kansainvälisen yhteistyön rakentajan, ja esitti esimerkkinä kirkon tehtävistä rauhanomaisen yhteistyön edistämisen läntisen Euroopan maiden kanssa. Aleksi II kuitenkin painotti Kristuksen kirkon olevan päivänpolitiikan ulkopuolella.¹⁵⁶

Avoin ja dialogia hakeva yhteistyö läntisten kirkkojen ja länsimaiden kanssa kärsi muuttuneesta valtapoliittisesta tilanteesta. Vuosikymmenen puolivälissä Venäjän ulkopoliitikassa valtaan pääsi Euraasian erityisyyttä ja läntisen maailman potentiaalista uhkaa korostava näkemys, minkä myötä ulkopoliitikasta tuli torjuvampaa ja Venäjän kansallisia

¹⁵² ŽMP 9–10/1994, 3–4.

¹⁵³ ŽMP 12/1996, 15–17.

¹⁵⁴ ŽMP 12/1996, 23.

¹⁵⁵ Prizvany k odnoi hadežde v sojuze mira. ŽMP 12/1996, 28.

¹⁵⁶ ŽMP 7/1997, 17–18.

intressejä korostavampaa.¹⁵⁷ Venäjän kansalliset intressit alkoivat näkyä enemmän patriarkaatin kannanotoissa. Aleksi II ilmaisi huolensa Jugoslavian tilanteesta ja tuomitsi kirjeessään Naton toiminnan. Samalla hän uudisti aiemmin esittämänsä toiveen kansojen välisestä yhteisymmärryksestä ja rauhanomaisista ratkaisuista ja korosti toivovansa rauhaa erityisesti serbeille.¹⁵⁸

Patriarkka Aleksi II ja Venäjän puolustusministeri Gratshev julkaisivat yhteisjulistuksen, jonka mukaan asevoimien ja kirkon yhteistyö oli luonnollinen ja pitkään jatkunut osa yhteiskuntaa. Allekirjoittaneet totesivat uskovansa asevoimien ja kirkon saumattoman yhteistyön olevan kunniaksi niin isänmaalle kuin sen kansoillekin.¹⁵⁹ Yhteisjulistuksessa ei ollut päiväystä, mutta tuskin oli sattumaa julkaista sitä samassa lehdessä heti Natoa kritisoivan puheenvuoron jälkeen.

Natoa kritisoiva sävy jatkui. Puheessaan Venäjän tiedeakatemialle patriarkka Aleksi II paheksui Naton laajenemista Venäjän rajoille ja totesi Naton uhkaavan Euroopan rauhaa ja Venäjää¹⁶⁰. Aleksi II tuomitsi 25.3.1999 päivätyssä viestissään lännen ja etenkin Naton toiminnan entisen Jugoslavian alueella. Naton sotatoimien hän totesi rauhan turvaamisen sijaan pahentaneen alueen konfliktia ja heikentäneen tilanteen ratkaisumahdollisuuksia.¹⁶¹ Samassa lehdessä julkaistiin patriarkka Aleksi II:n Venäjän ortodoksikirkon tukea ja rakkautta konfliktin keskellä eläville serbialaisille vakuuttava kirje Serbian ortodoksikirkon johtajalle patriarkka Pavelille¹⁶².

Aiemmin Venäjän johto oli suhtautunut Natoon kielteisesti, mutta Serbian pommitusten myötä vuonna 1999 Venäjä alkoi pelätä Natoa ensisijaisena vihollisenaan. Venäjä oli vastustanut pommituksia, eikä niillä siten ollut YK:n mandaattia. Venäjä koki Naton tulevan liian lähelle ja pitävän Kosovoa harjoitusalueena myöhemmälle sodankäynnille entisen Neuvostoliiton alueella.¹⁶³

Patriarkka Aleksi II vertasi länsimaisia lähetystyöntekijöitä Naton sotilaallisen toimintaan, ja totesi läntisten kirkkojen lähetystyön pyrkivän Venäjän hajottamiseen.¹⁶⁴ On mahdollista, että osin uhatuksi tuntemisen vuoksi Serbian tukeminen oli ŽMP:n epävirallinen teema vuonna 1999. Vuoden viides lehti oli käytännössä omistettu veljeskansa Serbian

¹⁵⁷ Hoskins 2002, 609.

¹⁵⁸ ŽMP 3/1994, 11.

¹⁵⁹ ŽMP 3/1994, 13.

¹⁶⁰ ŽMP 4/1999, 20.

¹⁶¹ ŽMP 4/1999, 24–25.

¹⁶² ŽMP 4/1999, 24–25.

¹⁶³ Hoskins 2002, 610.

¹⁶⁴ Davis 2003, 120.

tukemiselle ja suojaamiselle. Lehdessä kerrattiin Serbian ortodoksikirkon historiaa ja maiden välisen yhteistoiminnan käänteitä. Myös vuoden seitsemäs lehti oli omistettu Serbialle.¹⁶⁵ Patriarkaatin virallisen lehden perusteella ei ollut epäselvää, kenen puolella Venäjän ortodoksikirkko oli Jugoslavian sodassa. Vuoden kahdeksannessa lehdessä patriarkaatti korosti olevansa yhä huolissaan Kosovon tilanteesta ja erityisesti maan asukkaista. Pyhä synodi vetosi koko Venäjän ortodoksikirkon puolesta länsimaisiin johtajiin, että nämä lopettaisivat sotatoimet.¹⁶⁶

Gallaher kirjoitti artikkelissaan ortodoksikirkoista yhtenä rintamana, mutta ŽMP:n perusteella arvio sopii erityisen hyvin Moskovan patriarkaatin näkemyksiin. Gallaherin mukaan ortodoksikirkot näkivät maailman muuttuneen täysin läntiseksi, minkä vuoksi ne halusivat korostaa varhaisen kristinuskon perinteisiä arvoja sekä ortodoksikirkon uskoa ja toimintatapoja.¹⁶⁷ Tämä näkökulma tuli hyvin esiin metropoliitta Kirillin kymmensivuissa esseessä ”uuden ajan olosuhteista”. Kirillin mukaan uuden vuosisadan kynnyksellä Euroopasta oli tulossa liberaali ja moraalisia arvoja kyseenalaistava maanosa. Kirill kirjasi syitä, miksi kyseinen kehityskulku ei ollut toivottava, ja viittasi useita kertoja idän perinteiden tuomaan ja Neuvostoliiton aikaiseen vakauteen. Lopuksi Kirill esitti toiveensa, että Euroopan maat palaisivat kunnioittamaan perinteitä ja yhteisiä kristillisiä arvoja ja siten mahdollistaisivat hedelmällisen yhteistyön kansojen välillä.¹⁶⁸

Seuraavana vuonna Venäjällä hyväksytty Kansallisen turvallisuuden konsepti myötäili Kirillin esittämiä huolia. Konseptin mukaan Venäjää uhkasi esimerkiksi moraalisten arvojen rapistuminen ja ulkomaiden kulttuurinen laajentuminen. Blittin mukaan konsepti oli yksi esimerkki ortodoksikirkon ulkopoliittisesta vaikutusvallasta. Ortodoksikirkko edusti konseptissa hyvää hengellisyyttä. Muut uskonnot esitettiin negatiivisessa sävyssä, jopa uhkana.¹⁶⁹

On todennäköistä, että Moskovan patriarkaatti koko monenvälisen yhteistyön uhkana ja mahdollisuutena. Se pyrki aktiiviseen rooliin monenlaisissa yhteistyöformaateissa, mutta vierasti usein niiden pyrkimyksiä. Suhtautuminen muuttui torjuvammaksi 1990-luvun loppua kohden Naton toiminnan myötä. Patriarkaatti mahdollisesti koki sotilasliiton uhkaavan sen asemaa.

¹⁶⁵ ŽMP 5/1999, 7/1999.

¹⁶⁶ ŽMP 8/1999, 17–18.

¹⁶⁷ Gallaher 2019, 281.

¹⁶⁸ ŽMP 7/1999, 60–65.

¹⁶⁹ Blitt 2011, 368.

IV Kirkollinen etupiirijattelu

4.1 ”Ukraina tekee kipeää”

Joulukuussa 1991 itsenäistynyt Ukraina oli valtaosan historiastaan ollut Venäjän ja maan valtakirkko Moskovan patriarkaatin alainen. Ukrainan kirkollinen kenttä oli kuitenkin moninainen ja itsenäistymisen jälkeen sekava eri kirkkojen pyrkiessä kansalliskirkon asemaan. Kirkkojen hankkeiden taustalla oli kirkollisten lisäksi poliittisia pyrkimyksiä ja toimijoita ukrainalaisten hakiessa omaa kansallista identiteettiään Neuvostoliitosta ja Venäjästä erillisinä.¹⁷⁰

Yksi aktiivisista kirkollisista toimijoista oli Ukrainan kreikkalaiskatolinen kirkko. Aiemmin Puolalle kuulunut Länsi-Ukraina liitettiin osaksi Neuvostoliittoa toisen maailmansodan jälkeen, minkä seurauksena alueella toimivan kirkon toiminta estettiin ja sen omaisuus siirrettiin ortodoksikirkon käyttöön. Ukrainan kreikkalaiskatolinen kirkko kuitenkin jatkoi toimintaansa salassa ja alkoi vahvistaa asemaansa 1980-lopulla esimerkiksi ottamalla haltuun kirkkorakennuksia Länsi-Ukrainassa.¹⁷¹ Kirkko pyrki varmistamaan roolinsa ja vaikutuspiirinsä Ukrainan itsenäistyttyä.¹⁷² Moskovan patriarkaatti ei katsonut hyvällä Ukrainan kreikkalaiskatolisen kirkon profiilin nousua. Neuvostoaikana se oli pyrkinyt estämään Ukrainan kreikkalaiskatolisen kirkon kansainväliset yhteydet ja ekumeenisen toiminnan esittämällä ukrainalaisten olevan kansalliskiihkoisia fasisteja ja isänmaan pettureita.¹⁷³

Moskovan patriarkaatti todennäköisesti koki kreikkalaiskatolisen kirkon uhkaavan ortodoksikirkon valta-asemaa maassa. Ukrainan politiikassa kreikkalaiskatolisella kirkolla ei kuitenkaan ollut ortodoksikirkkoon verrattavissa olevaa roolia, sillä poliitikot määrittivät toimintansa ortodoksikirkkojen kautta¹⁷⁴.

Ukrainan poliittinen tilanne vaikutti maan kirkolliseen toimintaan.¹⁷⁵ Uskontoon liittyvien lakien löyhentäminen Neuvostoliiton loppuaikoina aiheutti ortodoksien keskuudessa kirkollista separatistista liikehdintää. Liikehdinnän seurauksen Moskovan patriarkaatti myönsi lokakuussa 1990 sekä Ukrainan että Valko-Venäjän ortodoksikirkkoille aiempaa enemmän itsemääräämisoikeuksia tavoitteenaan pitää Ukrainan ortodoksikirkko tyytyväisenä ja Moskovan alaisuudessa. Kansallismieliset ukrainalaiset olivat jo perustaneet Ukraina-

¹⁷⁰ Laitila 2010, 328.

¹⁷¹ Ketola 1991, 164–166.

¹⁷² Ketola 1995, 143.

¹⁷³ Krawchuk & Bremer 2016, 9, 22.

¹⁷⁴ Laitila 2010, 330.

¹⁷⁵ Ketola 1995, 142.

autokefaalisen ortodoksikirkon, jonka patriarkaksi oli valittu metropoliitta Mstislav Yhdysvalloista. Perustamisen seurauksena Ukrainan alueella toimi kaksi ortodoksikirkkoa, joista Moskovan patriarkaatin alainen oli suurempi.¹⁷⁶ Jotkin Ukrainan autokefaalisen kirkon piispat pyrkivät muodostamaan uutta kansallista ortodoksikirkkoa omalla patriarkalla yhteistyössä Ukrainan ortodoksikirkon kanssa. Yritys ei kuitenkaan onnistunut, sillä sen takana ei ilmeisesti ollut kummankaan kirkon enemmistöä eikä kansan tukea.¹⁷⁷

Metropoliitta Filaretin johtama Ukrainan ortodoksikirkko päätti marraskuussa 1991 hakea täyttää itsenäisyyttä Moskovan patriarkaatilta.¹⁷⁸ ŽMP julkaisi numerossa 3/1992 asiaan kantaa ottamatta Ukrainan ortodoksikirkon laatiman määritelmän asiasta. Määritelmässä todettiin Ukrainan ortodoksikirkon edustavan 35 miljoonaa oikeauskoista kristittyä, 23 hiippakuntaa, 22 piispaa sekä 32 luostaria. Määritelmässä kirjattiin kansan edun olevan itsenäinen kirkko itsenäisessä valtiossa, ja että kirkon oli toimittava edustamansa kansan etujen mukaisesti.¹⁷⁹

Moskovan patriarkaatti ei hyväksynyt Ukrainan ortodoksikirkon siirtymistä pois sen hallinnasta. Helmikuussa 1992 päivätty vastine Ukrainan ortodoksikirkon määritelmälle ei ollut vain patriarkka Aleksi II:n, vaan koko Pyhän synodin nimissä. Vastine kirjasi Ukrainan ortodoksikirkon määritelmään kappale kappaleelta kiistäen ukrainalaisten näkemykset niin maan poliittisesta tilanteesta kuin kirkon roolistakin. Vastineessa patriarkaatti ihmetteli Ukrainan ortodoksikirkon intoa erota ja sen perusteita:

suurta hämmennystä aiheutti synodille osoitettu lausunto, jonka mukaan "tietyt joukot ja voimat myös Moskovassa kylvävät sekaannusta luostareiden, papiston ja maallikkojen keskuudessa ja toimivat siten oikeastaan Ukrainan ortodoksisuutta vastaan"¹⁸⁰

Vastineen laatijoiden näkökulmasta Ukrainan ortodoksisuutta uhkasi patriarkaatin alaisen kirkon jakautuminen ukrainalaisten toimenpiteiden vuoksi, ei Moskova.¹⁸¹

Vastauksessa Ukrainan ortodoksikirkolle kirjattiin, että johtopäätös erota Moskovan patriarkaatin alaisuudesta oli auttamatta virheellinen, sillä määritelmän paljon asiavirheitä. Moskovan patriarkaatti korosti vastineessa avoimuuttaan ja valmiuttaan keskustella yhdessä ukrainalaisten kanssa Ukrainan ortodoksikirkon tulevaisuudesta. Patriarkaatin mukaan

¹⁷⁶ Krawchuk & Bremer 2016, 10–11.

¹⁷⁷ Ketola 1995, 149.

¹⁷⁸ Ketola 1995, 150.

¹⁷⁹ ŽMP 3/1992, 3–4.

¹⁸⁰ ne menše nedoumenie vyzvalo obraščennoye k Sinodu zajaavlenie, tšto "opredelennye sily, v tom tšisle i v Moskve, sejut smutu sredi monašestvujuštših, duhovenstvo i mirjan v otdelnyh oblastah i tem samym faktičeski rabotajut protiv Pravoslaniija na Ukraine" ŽMP 4/1992, 6.

¹⁸¹ ŽMP 4/1992, 6–7.

Ukraina oli ikiaikainen ja rikkomaton osa sen historiaa, eikä siksi voinut olla kanonista oikeutusta irrottaa Ukrainan ortodoksikirkkoa Moskovan patriarkaatin alaisuudesta.¹⁸² Moskovan patriarkaatin ensimmäinen vastine Ukrainan ortodoksikirkon eroaikeisiin oli ensilukemalta kohtelias ja avoin, mutta epämääräinen. Patriarkaatti ei myöntänyt eroa Ukrainan ortodoksikirkolle, vaan antoi ymmärtää, että kirkon suuria päätöksiä voisivat tehdä vain suuremmat voimat.

Moskovan patriarkaatin vastine ei rauhoittanut Ukrainan tilannetta. Keväällä 1992 metropoliitta Filaret luopui tehtävästään ja menetti hieman myöhemmin kirkollisen asemansa metropoliittana. Moskovan patriarkaatin alaisen Ukrainan ortodoksikirkon uudeksi johtajaksi nimettiin Volodymyr.¹⁸³ Filaretilla oli kuitenkin Ukrainan hallinnon tuki jatkaa työtään maan ortodoksien johtajana. Hän pyrki kesällä 1992 yhdistämään maan presidentin tukemana Ukrainan ortodoksikirkon ja autokefaalisen kirkon. Uusi kirkko nimettiin Kiovan patriarkaatin alaiseksi Ukrainan ortodoksikirkoksi. Samalla Filaret nimettiin käytännössä johtamaan uutta patriarkaattia varsinaisen patriarkka Mstislavin korkean iän vuoksi.¹⁸⁴

Ukrainan ortodoksikirkkojen sekava tilanne jatkui. Mstislavin kuolema vuonna 1993 aiheutti uuden kirkon hajoamisen, sillä osa autokefaalisen kirkon piispoista ei ollut missään vaiheessa hyväksynyt yhdistymistä. Muutama vuosi itsenäistymisen jälkeen Ukrainassa toimi kolme ortodoksikirkkoa, joista Moskovan patriarkaatti tunnusti vain yhden.¹⁸⁵ Filaret valittiin vuonna 1995 johtamaan Ukrainan kansalliskirkoksi kokemaansa Kiovan patriarkaattia, mutta vastalauseena Filaretin valinnalle osa aiemmin kirkkoon liittyneistä piispoista siirtyi takaisin autokefaaliseen kirkkoon.¹⁸⁶

Venäjän ortodoksikirkon loppuvuonna 1993 järjestetty kirkolliskokous otti kantaa Neuvostoliiton hajoamisen myötä tapahtuneisiin muutoksiin ja kansallisten kirkkojen syntyyn. Kansallisia kirkkoja mainittiin muodostuneen Baltiaan, Moldovaan ja Ukrainaan. Ukrainan kysymykseen päätettiin palata myöhemmin ilman selkeää päätöstä jatkotoimista. Kirkolliskokous syytti Ukrainan tilanteesta osin roomalaiskatolista kirkkoa ja ihmetteli, miksi Ukrainan kirkkorakennuksissa sallittiin roomalaiskatolinen jumalanpalvelus, muttei Venäjän ortodoksikirkon hyväksymää. Patriarkka Aleksi II:n mukaan Ukrainan tilanne oli kaikin tavoin vaikea sekä ideologisista että konkreettisista syistä. Hän totesi, että ”Ukraina tekee

¹⁸² ŽMP 4/1992, 6–7.

¹⁸³ Krawchuk & Bremer 2016, 12.

¹⁸⁴ Ketola 1995, 154–155.

¹⁸⁵ Krawchuk & Bremer 2016, 12.

¹⁸⁶ Laitila 2010, 332.

kipeää, mutta toivomme järjen lopulta voittavan.”¹⁸⁷ Ukrainan ortodoksikirkko ei itsenäisyyttä hakiessaan ollut viitannut kreikkalaiskatolisen kirkon asemaan maassa, mutta Moskovan patriarkaatti todennäköisesti tulkitse kaiken omaa valtaansa uhkaavan toiminnan liittyvän yhteen ja syytti siksi Vatikania ortodoksien separatismista. Uusista kirkoista mainitessa sana kansallinen oli lainausmerkeissä, minkä perusteella voisi päätellä, ettei patriarkaatti suhtautunut itsenäisyyteen kovinkaan vakavasti. Venäjän kielessä Ukrainasta käytetty prepositio *na* viittaa reuna-alueeseen ja suvereniteetin puutteeseen, sillä itsenäisistä maista käytetään prepositiota *v*. Moskovan patriarkaatti mahdollisesti odotti Ukrainan ortodoksien palaavaan sen edustaman kirkon alaisuuteen.

Moskovan patriarkaatin asemaa heikensi se, että Ukrainan ortodoksikirkon diasporakirkot Pohjois-Amerikassa asettuivat Konstantinopolin patriarkaatin alaisiksi. Venäjä halusi pitää kaiken Ukrainaan liittyvän kirkollisen toiminnan Moskovan patriarkaatin alaisena. Konstantinopolin patriarkaatti piti Moskovan patriarkaatin 1500-luvulta periytyvää asemaa Ukrainassa kanonisesti ja oikeudellisesti avoimena kysymyksenä.¹⁸⁸ Korostaakseen Moskovan patriarkaatin oikeutta Ukrainaan ŽMP esitteli 15 sivua kristinuskon Kiovan Rusiin tuoneen Pyhän Olgan ja suuriruhtinas Vladimirin elämää, tekoja ja opetuksia. Venäjän ortodoksikirkko katsottiin tekstissä suoraksi jatkumoksi Olgan ja Vladimirin aloittamalle työlle.¹⁸⁹ Patriarkaatin koko nimi viittasi Kiovan aikaisen Rusin perinteeseen¹⁹⁰. Vaikuttaa siltä, että Ukrainan ortodoksikirkon asemaa käsittelevän kiistan keskellä Moskovan patriarkaatin virallinen lehti katsoi parhaaksi muistuttaa lukijoitaan kristinuskon ja Venäjän ortodoksikirkon historiasta sekä sen näkemyksen mukaisesta Ukrainan paikasta osana Venäjän vaikutuspiiriä.

Venäjän ja Ukrainan valtiollisten välien kiristyminen 1990-luvun alussa ei edistänyt kirkollista yhteisymmärrystä. Kesän 1994 vaaleissa Ukrainan presidentiksi valittiin läheisempää Venäjä-suhdetta kannattava Leonid Kutšma.¹⁹¹ Toukokuussa 1997 Venäjän federaatio allekirjoitti ystävyys sopimuksen Ukrainan valtion kanssa¹⁹², mikä todennäköisesti vaikutti Moskovan patriarkaatin pyrkimykseen löytää ratkaisu kirkolliselle kiistalle. Alkuvuoden 1997 piispankokous esitti Pyhälle synodille, että tämä jatkaisi kahdenvälisiä neuvotteluja paikallisten ortodoksikirkkojen kanssa Ukrainan ortodoksikirkon tilanteen

¹⁸⁷ Ukraina — eto naš bol no my nadeemsja tšto razum vse-taki vozobladaet. ŽMP 2/1994, 13–14.

¹⁸⁸ Keleher 1997, 134.

¹⁸⁹ ŽMP 7–8/1994, 14–28.

¹⁹⁰ Nyberg 2019, 52.

¹⁹¹ Ketola 1995, 154, 162.

¹⁹² Hoskins 2002, 608.

ratkaisemiseksi¹⁹³. Ukrainan presidentti kannatti keskusteluyhteyden ylläpitämistä ja toivoi Ukrainaan yhtenäistä ortodoksikirkkoa. Ukrainan ortodoksikirkkojen hajaannus kuitenkin jatkui.¹⁹⁴ Moskovan patriarkaatin näkökulmasta Ukrainassa oli vain yksi hyväksytty ortodoksikirkko.

4.2 Muutoksia Baltiassa

”Me rukoilimme, että Baltian kansat saisivat itsemääräämisoikeuden laillisin ja rauhanomaisin keinoin” patriarkka Aleksii II totesi kysyttäessä Baltian maiden poliittisesta tilanteesta huhtikuussa 1991.¹⁹⁵ Baltian maat itsenäistyivät samana vuonna, mikä johti muutoksiin Moskovan patriarkaatin suhtautumisessa yhteistyöhön. Neuvostoliiton aikana Venäjän ortodoksikirkko oli alueen sallittu kirkko, mutta sillä ei kuitenkaan ollut uskonnollista valta-asemaa Baltian maissa. Liettua oli valtaosin katolinen maa, ja sen kansalaiset varsin uskonnollisia. Viro oli perinteisesti pääosin luterilainen maa, mutta uskonnon merkitys maassa oli varsin vähäinen. Latviassa eri kirkkokunnat olivat perinteisesti eläneet rinnakkain, eikä maassa ollut varsinaista valtakirkkoa.¹⁹⁶

Davis kuvasi Liettuaa tammikuussa 1991 tapahtuneiden väkivaltaisuuksien jälkeen maan arkkipiispa Krysostomin olleen Liettuan kansan puolella.¹⁹⁷ Roomalaiskatolinen kirkko oli jo aiemmin neuvostoaikana tarjonnut Liettuan toisinajattelijoille suojaa.¹⁹⁸ Patriarkka Aleksii II pahoitteli Izvestija-lehdessä julkaistussa kirjeessään syvästi Liettuan tapahtumia ja levottomuutta Vilnan kaduilla. Aleksii II myönsi valtaosan liettualaisista olevan katolilaisia, mutta korosti johtamansa Venäjän ortodoksikirkon roolia kaikkialla Neuvostoliitossa sekä laillisen esivallan oikeutusta toimia koko valtion parhaaksi. Aleksii II kuitenkin korosti, ettei patriarkaatti puuttuisi politiikkaan. Samalla Aleksii II kehotti Liettuaa asuvia venäläisiä muistamaan, että heidän tulisi elää yhteisymmärryksessä liettualaisten kanssa, eikä edistää vain omia etujaan. Samoin hän kehotti Liettuan kaupungeissa toimivia sotilaita muistamaan Johannes Kastajan antaman ohjeen, jonka mukaan ei ollut syytä ryöstää tai kiristää vaan tyytyä palkkaan. (Lk 3:14) Lisäksi patriarkka kirjoitti toivovansa maan presidentin pyrkivän palauttamaan tilanteen normaaliksi. Aleksii II painotti, että kirkon tehtävänä oli vaalia kaikkien intressejä, ei vain tiettyjen ryhmien.¹⁹⁹

¹⁹³ ŽMP 4/1997, 13.

¹⁹⁴ Laitila 2010, 333.

¹⁹⁵ My molimsja o tom tštoby narody Baltiki dostigli samoobredelija mirnymi zakonnymi sredstvami. ŽMP 7/1991, 3.

¹⁹⁶ Kääriäinen 2010, 49–50.

¹⁹⁷ Davis 2003, 110.

¹⁹⁸ Hoskins 2002, 565.

¹⁹⁹ ŽMP 4/1991 4–5.

Patriarkan lausunto oli kaikkia osapuolia ymmärtävä, mutta siinä välittyi huoli poliittisten muutosten uhkasta kirkon asemalle maassa.

Davisin mukaan Liettuan arkkipiispan ymmärrys kansan tuntoja kohtaan sekä maan vahva roomalaiskatolinen kirkko mahdollistivat mutkattoman yhteistyön Moskovan patriarkaatin kanssa.²⁰⁰ ŽMP:n perusteella Davisin tulkinta oli oikea. Liettuasta kirjoitettiin vain vähän, ja tammikuun 1991 väkivaltaisuuksia lukuun ottamatta ongelmattomassa sävyssä. Patriarkka Aleksii II:n vuonna 1997 tekemästä vierailusta Liettuun kirjoitettiin kahdessa numerossa. Ensimmäisessä esiteltiin patriarkan viesti Liettuan kansalle. Aleksii II korosti tervehdyksessään Euroopan viimeaikaista poliittista muutosta ja niiden mukanaan tuomia konflikteja, mutta muistutti samalla yhteisestä kristinuskosta ja kirkkojen rauhaa edistävästä roolista.²⁰¹

Liettuan pieni ortodoksikirkko sai toimia varsin vapaasti.²⁰² Matkaraportissa Pyhälle synodille patriarkka Aleksii II kertoi tavanneensa Liettuan presidentin ja pääministerin, joiden kanssa keskusteli maan itsenäistymisen jälkeen tapahtuneista omaisuuden omistajuuden muutoksista. Raportin mukaan patriarkka oli painottanut puheenvuorossaan maan johdolle uskontoon ja kirkkojen asemaan liittyvien lakien noudattamista. Dialogi Liettuan maallisen ja hengellisen johdon kanssa jatkuisi. Lisäksi Aleksii II oli matkalla johtanut juhla jumalanpalveluksen Pyhän Hengen kirkossa.²⁰³ Vaikuttaa siltä, että Liettua ei patriarkaatin näkökulmasta ollut ongelmamaa, sillä sen ortodoksikirkko pysyi Moskovan patriarkaatin alaisena, eikä kirkon toimintaedellytyksiä estetty.

Viro ei ollut Liettuan tavoin Moskovan patriarkaatin näkökulmasta ongelmaton. Poliittiset erimielisyydet Venäjän ja Viron välillä sekä virolaisten kansallisajattelun vahvistuminen vaikuttivat kirkkojen väliseen yhteistoimintaan.²⁰⁴ Moskovan patriarkaatti myönsi Viron ortodoksikirkolle itsenäisyyden hallinnollisissa, koulutus- ja talousasioissa vuonna 1992. Päätöksen myötä Viron ortodoksikirkon synodi omisti kirkkorakennukset ja oli vastuussa siviiliasioista. Keväällä 1993 Moskovan patriarkaatti lisäsi Viron ortodoksikirkon itsenäisyyttä myöntämällä tälle lähes autonomisen aseman.²⁰⁵ Muutosten jälkeen Aleksii II kertoi vierailleen Tallinnassa tutustumassa ortodoksikirkon tilanteeseen Virossa ja totesi

²⁰⁰ Davis 2003, 110–111.

²⁰¹ ŽMP 9/1997, 41–42.

²⁰² Davis 2003, 111.

²⁰³ ŽMP 11/1997, 4.

²⁰⁴ Ketola & Laitila 1996, 270.

²⁰⁵ Davis 2003, 109.

Viron ortodoksikirkon pysyneen kanonisesti uskollisena Moskovan patriarkaatile, vaikka Viron kirkon sisällä olikin havaittavissa taipumusta separatistiseen ajatteluun.²⁰⁶

Kevään 1996 erimielisyyksien jälkeen Moskovan patriarkaatti jatkoi neuvotteluja Viron ortodoksikirkon tilanteesta. Metropoliitta Kirill tapasi Viron pääministerin Tallinnassa tammikuussa 1997. Pöytäkirjaotteen mukaan koko synodi iloitsi korkean tason keskusteluyhteydestä ja välien selvittämisen jatkumisesta.²⁰⁷ Patriarkka Aleksii II:n tausta Virossa syntyneenä, kasvaneena ja sen alueen metropoliittana vuosia palvelleena²⁰⁸ todennäköisesti teki Viro-kysymyksestä hänelle tärkeän. On mahdollista, että Viron ortodoksikirkon tulevaisuus ei ollut Aleksii II:lle vain kirkko- ja valtapoliittinen asia, vaan syvästi henkilökohtainen.

Latvian ortodoksikirkon kirkolliskokous äänesti marraskuussa 1992 Moskovan patriarkaatin yhteydessä pysymisen puolesta. Kokouksen jälkeen kirkollinen johto sopi uudet pelisäännöt Latvian hallinnon kanssa. Kirkkorakennukset ja kirkollinen toiminta olisivat Latvian lakien mukaisia. Latvian ortodoksikirkosta tuli päätöksen myötä autonominen, muttei autokefaalinen ortodoksikirkko. Moskovan patriarkaatti säilytti asemansa Latviassa.²⁰⁹ Toisin kuin Liettuan ja Viron, ŽMP ei juurikaan ottanut kantaa Latvian tilanteeseen. Vuoden 1997 piispankokouksen pöytäkirjassa tosin mainittiin tavoite edistää parempia suhteita Latvian ortodoksikirkon ja Latvian valtionhallinnon kanssa.²¹⁰

4.3 Neuvostoliiton jatkumo

Neuvostoliiton kaatumisen jälkeen Venäjä jatkoi entisten neuvostotasavaltojen taloudellista tukemista esimerkiksi myymällä näille öljyä ja kaasua alle markkinahintojen. Samalla maat pysyivät riippuvaisina Venäjästä ja sen tuesta. Venäjän kansallisuusmielisyys ja kansallisten etujen korostaminen sai monet entiset Neuvostoliiton maat hakemaan mahdollisimman vakaata itsenäisyyttä ja erillisyyttä Venäjästä.²¹¹ Venäjän ortodoksikirkko ei kuitenkaan ollut valmis erillisyyteen. Vuoden 1997 pääsiäisnumerossa julkaistiin monisivuinen katsaus patriarkaatin sisäiseen ja ulkoiseen toimintaan. Katsauksessa todettiin yhteistyön jatkuvan kaikkien ortodoksikirkkojen kanssa, mutta erityisesti IVY-maiden kirkkojen kanssa. Kirkolliskokous kannatti Venäjän ortodoksikirkon ja valtion välisen yhteistyön tiivistämistä. Patriarkaatin mukaan Venäjän ortodoksikirkolla oli tärkeä rooli maan hyvien ulkopoliittisten

²⁰⁶ ŽMP 2/1994, 14.

²⁰⁷ ŽMP 3/1997, 4.

²⁰⁸ Nyberg 2019, 46.

²⁰⁹ Davis 2003, 109.

²¹⁰ ŽMP 4/1997, 17.

²¹¹ Hoskins 2001, 606.

suhteiden luomisessa ja ylläpitämisessä. Ekumeeninen yhteistyö edisti maan tavoitteita. Eriksen mainittiin hyvät kirkollisvaltiolliset suhteet Azerbaidžanin, Valko-Venäjän, Kazakstanin, Kirgisian, Liettuan, Moldovan, Turkmenistanin ja Uzbekistanin kanssa.²¹² Konstantinopolin patriarkaatin tulkinta oli, että Moskovan patriarkaatti ymmärsi kanonisen alueen tarkoittavan Venäjän hallitsemaa aluetta. Lisäksi Konstantinopoli näki Moskovan patriarkaatin kanonisten näkemysten edustavan Venäjän ulkopoliitiikkaa.²¹³

Huhti-toukokuun vaihteessa 1996 patriarkka Aleksi II teki kymmenpäiväisen vierailun Kaukasiaan. Matkan aika hän vieraili hiippakunnissa Pohjois-Kaukasiassa, joka oli yhä Venäjän aluetta, sekä itsenäisissä Georgiassa ja Armeniassa tutustumassa niiden ortodoksikirkkojen toimintaan. Matkalla oli mukana laaja delegaatio patriarkaatin väkeä, mutta myös Venäjän asevoimien edustajia. Matkan aikana patriarkka vastaanotti teologian kunniatohtorin arvon Tbilisin hengellisessä akatemiassa. Hän korosti lähetystyötä käsittelevässä kiitospuheessaan ortodoksikirkon ikiaikaista roolia Venäjän ja sen kansojen historiassa. Patriarkan mukaan sosio-poliittiset muutokset Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen vaikuttivat kirkon työhön, mutta eivät sen perimmäiseen tehtävään maan kansojen puolesta.²¹⁴ Matkakohteiden perusteella patriarkaatti ei nähnyt suurta eroa Venäjän sisäisten alueiden ja entisten Neuvostotasavaltojen välillä. Asevoimien edustajan mukaan ottaminen kirkon viralliselle vierailulle todennäköisesti kuvasi patriarkaatin ja Venäjän hallinnon syvenevää yhteistyötä maan ulkopoliittisten intressien edistämisessä.

ŽMP raportoi patriarkka Aleksi II:n marraskuussa 1996 tehdystä Keski-Aasian matkasta kahdenkymmenen sivun verran. Matkan ensisijainen tarkoitus oli juhlistaa Venäjän ortodoksikirkon Keski-Aasian hiippakunnan 125-vuotisjuhlia Tashkentissa. Keski-Aasian hiippakunta oli yhä hiippakunnan nimellä, vaikka sen kotimaa olikin itsenäistynyt Neuvostoliiton kaaduttua. Patriarkan matkaan kuului tapaamisia alueen valtauskontojen edustajien kanssa.²¹⁵ Matkojen lisäksi patriarkaatti hoiti kansainvälisiä suhteita Moskovassa. Kesällä 1995 patriarkka Aleksi II vastaanotti Armenian ja Azerbaidžanin kirkkojen johtajat²¹⁶. Georgian katolikos-patriarkka Ilin II teki virallisen vierailun Venäjälle lokakuussa 1996.²¹⁷

²¹² ŽMP 4/1997, 12–13.

²¹³ Turunen 2010, 126.

²¹⁴ ŽMP 8/1996, 6, 15, 18.

²¹⁵ ŽMP 1/1997, 16–36.

²¹⁶ ŽMP 6–8/1995.

²¹⁷ ŽMP 12/1996, 29.

Turusen mukaan patriarkka Aleksi II kannatti 1990-luvun lopulla Venäjän ja Valko-Venäjän yhdistymistä.²¹⁸ Maiden välistä valtioliittoa ennakoivan sopimuksen allekirjoitustilaisuudessa Moskovassa Aleksi II korosti kahden slaavikansan välistä yhtenäisyyttä ja yhteyttä sekä painotti kirkon roolia maiden välisessä yhteistyössä.²¹⁹ Valko-Venäjän erityisyyden korostaminen jatkui Aleksi II:n tehdessä syyskuussa 1998 virallisen vierailun Valko-Venäjälle. Matkan pääsyy oli naisluostarin 825-vuotisjuhla. Vierailun aikana Aleksi II tapasi maan presidentin Lukašenkan sekä kirkollista johtoa. Matkaraportti oli yksityiskohtainen ja 20 sivua pitkä. Raportissa korostui Venäjän ja Valko-Venäjän erityissuhde, jota tuotiin esiin myös kirkollisen erityissuhteen kautta.²²⁰ Venäjä oli solminut lähes valtioliittomaisen yhteistyösopimuksen Valko-Venäjän kanssa vuonna 1997.²²¹ Vierailu Valko-Venäjällä juuri maan ulkosuhteiden kannalta sopivaan aikaan indikoi, että Aleksi II jatkoi rooliaan ulkopoliittisena toimijana.

Täyttää luottamusta IVY-maihin ei välttämättä ollut. Ortodoksikirkon vuoden 1997 piispankokous tervehti ilolla patriarkaatin yhteistyötä Venäjän asevoimien ja muiden turvallisuusviranomaisten kanssa sekä kehotti jatkamaan sitä. Kokous mainitsi hyvien asevoimayhteyksien olevan erityisen tärkeää IVY-maiden ja Baltian maiden vuoksi.²²²

Patriarkaatti vaikutti pitävän kiinni Neuvostoliiton valtiorakenteesta läpi 1990-luvun. Teksteissä mainittiin aina IVY-maat ja Baltia, sitten vasta varsinaiset ulkomaat (zarubež). Tämän perusteella patriarkaatin näkökulmasta IVY-maat ja Baltia eivät olleet ulkomaita, vaan käytännössä osa Venäjää ja siten osa patriarkaatin vaikutuspiiriä. Davisin mukaan entisten neuvostoalueiden ortodoksikirkkojen siirtymä pois Moskovan patriarkaatin alaisuudesta olisi vienyt patriarkaatilta 60 prosenttia sen seurakunnista²²³.

²¹⁸ Turunen 2010, 126.

²¹⁹ ŽMP 4–5/1996, 23–24.

²²⁰ ŽMP 11/1998, 18–38.

²²¹ Hoskins 2002, 608.

²²² ŽMP 4/1997, 14.

²²³ Davis 2003, 110.

V Johtopäätökset

ŽMP:n materiaalin perusteella Moskovan patriarkaatti suhtautui ekumeniaan enimmäkseen neutraalisti. Lehti käytti harvoin sanaa ekumenia, mutta siinä kirjoitettiin paljon muiden kirkkojen kanssa tehtävästä yhteistyöstä. ŽMP julkaisi ekumeniaa puolustavia puheenvuoroja ja toi esiin kansainvälisen yhteistyön hyötyjä. Lehdessä korostui kuitenkin enemmän patriarkaatin sisäinen toiminta ja oman kirkon sekä Venäjän erityisyys.

ŽMP:ssä ilmenneiden keskustelujen ja lausuntojen perusteella vaikuttaa siltä, että Moskovan patriarkaatti katsoi ainakin jollain tasolla olevansa ortodoksisen maailman oikeutettu johtaja. Patriarkaatti haki ekumeenisella toiminnallaan tukea tälle käsitykselle ja pyrki kasvattamaan vaikutusvaltaansa. Patriarkka Aleksi II matkusti tarkastelukauden aikana aktiivisesti tavatakseen muiden ortodoksikirkkojen edustajia. Lisäksi hän vastaanotti edustajia Moskovassa. Osana matkoja oli maallisen vallan edustajien tapaamisia, joten Aleksi II oli todennäköisesti matkoillaan paitsi Venäjän ortodoksikirkon myös Venäjän valtion edustajana. Patriarkaatti jatkoi Neuvostoliiton aikaista perinnettä ekumeniasta osana ulkopolitiikkaa ja vaikuttamistoimintaa.

Venäjän maaperällä patriarkaatin ekumeeninen toiminta oli lähes olematonta, ja lähdeaineiston perusteella vaikuttaa siltä, ettei patriarkaatti edes pyrkinyt yhteistyöhön muiden Venäjällä toimivien kristillisten kirkkojen kanssa. ŽMP:ssa julkaistun materiaalin perusteella Moskovan patriarkaatille oli tärkeämpää varmistaa kirkollinen valta-asema Venäjällä ja hyvä yhteistyösuhde maan hallinnon kanssa. Lehdistä on luettavissa vapaata yhteistyötä ja kanssakäymistä ulkomaisten tahojen kanssa, mutta yhtä vahvasti tulee esiin kuuliaisuus maan hallinnolle. Kuuliaisuuden yhtenä syynä oli todennäköisesti taloudellinen riippuvuus valtion tuesta. Venäjällä toimivista muista kristillisistä kirkoista patriarkaatin lehti ei kirjoittanut.

Konstantinopolin ekumeeninen patriarkaatti aiheutti päänvaivaa Moskovan patriarkaatille koko tarkastelukauden ajan. Patriarkka Aleksi II:n toimikauden alkuvaiheessa lehti korosti patriarkaattien välistä veljellistä yhteyttä ja ortodoksikirkon perinteitä. Moskovan patriarkaatti tunnusti asiakirjoissaan Konstantinopolin patriarkaatin aseman ortodoksikirkon *de facto* johtajana, muttei kuitenkaan aina hyväksynyt sitä. Ehtoollisyhteyden katkaisu keväällä 1996 oli dramaattinen toimenpide ja kertoi Moskovan patriarkaatin pettymisestä Konstantinopolin patriarkaatin toimintaan muuttuneessa toimintaympäristössä. Moskovan patriarkaatin oli ilmeisen vaikeaa hyväksyä yhteiskunnallisten muutosten vaikutusta kirkon toiminta-alueisiin. On kuitenkin mahdollista, että Moskovan patriarkaatti halusi syyn syyttää

Konstantinopolia kirkon ikäikaisten perinteiden ja kanonisen oikeuden rikkomisesta ja siten mahdollisuuden korostaa omaa koettua asemaansa Rooman kirkon todellisena perillisenä.

Moskovan patriarkaatin suhtautuminen läntisiin kirkkoihin ja länsimaihin oli ristiriitaista ja muuttui tarkastelukauden aikana. Neuvostoliiton kaaduttua Venäjä pyrki läheisiin suhteisiin länsimaiden kanssa ja maan ortodoksikirkko pyrki samaan. Yhtenä syynä pyrkimykseen oli todennäköisesti lännestä saatava taloudellinen tuki. Patriarkaatin toiminnassa korostui tahto olla mukana kirkkojen välisessä yhteistyössä. Se edisti tätä pyrkimystä lukuisilla matkoilla, tapaamisilla, kansainvälisillä seminaareilla ja muilla yhteistyöfoorumeilla. On todennäköistä, että patriarkaatti suunnitteli ekumeenisen toimintansa painopisteitä ja tavoitteita yhteistyössä maan ulkoministeriön kanssa.

Venäjän federaatio alkoi suhtautua länsimaihin torjuvammin presidentti Jeltsinin toisella virkakaudella. Moskovan patriarkaatin kannoista välittyi sama torjuvuus. Vaikka patriarkaatti painotti kannattavansa ekumeenista yhteistyötä ja kansojen välistä ymmärrystä, sen kommenteissa alkoi tulla yhä enemmän esiin länsimaiden toimintaa moittivia sävyjä. Patriarkaatin lausuntojen sävyn muutoksista käy ilmi, miten patriarkaatti myötäili Venäjän ulkopoliittisia päätöksentekijöitä. Vastaavasti patriarkaatilla vaikutti olevan vaikutusta maan ulkopoliittiseen linjaan.

Patriarkaatti syytti säännöllisesti läntisiä kirkkoja proselytismistä. Alkuun pääsyyllinen oli roomalaiskatolinen kirkko, jonka patriarkaatti katsoi tunkeutuneen alueelleen, vaikka roomalaiskatolinen kirkko oli vakiintunut Venäjällä jo tsaarinvallan aikaan. Moskovan patriarkaatti koki Vatikaanin viholliseksi ja tulkitsi roomalaiskatolisen kirkon pyrkivän vahingoittamaan ortodoksikirkon lisäksi Venäjää maana. Venäjän rajojen avautumisen seurauksena tapahtuneen protestanttisten kirkkokuntien lähetystyöhön patriarkaatti suhtautui erityisen torjuvasti. Todennäköisesti patriarkaatti piti lähetystyötä Venäjän kirkon tuhatvuotista perinnettä loukkaavana sekä alueloukkauksena., sen kanoniselle alueelle tunkeutumisena.

Moskovan patriarkaatti oli tarkka alueestaan ja tulkitsi sen kattavan muutakin kuin Venäjän maaperän. Patriarkaatti oli erityisen tarkka asemastaan entisen Neuvostoliiton alueella. ŽMP:n raportointi 1990-luvulla tunnusti IVY- ja Baltian maiden olemassaolon, muttei viitannut niihin suvereenina maina, vaan pikemminkin raja-alueina. Moskovan patriarkaatti pyrki ylläpitämään kirkollista valta-asemaansa entisen Neuvostoliiton maissa. ŽMP:n perusteella valtaosa näistä maista ei aiheuttanut kirkollisilla tai poliittisilla linjauksillaan harmia Venäjälle tai patriarkaatille. Kaksi merkittävää poikkeusta nousi kuitenkin esiin.

Ukraina oli surun ja hämmennyksen lähde Moskovan patriarkaatile. Patriarkaatin koko nimi viittaa Kiovasta alkunsa saaneen Rusiin, minkä vuoksi patriarkaatti piti Ukrainan olemassaoloa sen kanonisen sateenvarjon alla poikkeuksellisen tärkeänä. Moskovan patriarkaatti ei suostunut luovuttamaan otettaan maan ortodoksikirkosta. Lopputuloksena oli hajonnut ortodoksikirkko, mutta Moskovan patriarkaatti saattoi yhä osoittaa ylläpitävänsä Kiovan perinteitä. Toinen vaikea maa oli Viro, jonka ortodoksikirkko hakeutui vastoin Moskovan patriarkaatin tahtoa Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen. Moskovan näkökulmasta syyllinen löytyi Viron Venäjän-vastaisesta politiikasta sekä kanonisen oikeuden ohittavasta Konstantinopolista.

Moskovan patriarkaatti totesi kannattavansa kirkkojen välistä yhteistyötä ja yhteisymmärrystä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että käytännössä patriarkaatti harjoitti ekumeenista yhteistyötä edistääkseen Venäjän ortodoksikirkon, ortodoksisen uskon ja Venäjän etua.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet

Žurnal Moskovskoj Patriarhi (ŽMP) 1991–1999.

Alfeyev, Hilarion (2006). *Orthodox Witness Today*. Geneva: WCC Publications.

Apuneuvot

Arkkimandriitta Arseni (1999). *Ortodoksinen sanasto*. Keuruu: Otava.

Hiltunen, Arnold & Hiltunen, Elena (2005). *Suomi-venäjä-suomi sanakirja*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Kirjallisuus

Baran, Emily B. (2006). Negotiating the Limits of Religious Pluralism in Post-Soviet Russia: The Anticult Movement in the Russian Orthodox Church 1990-2004. *The Russian Review (Stanford)*. 65.4, 637–656.

Blitt, Robert C (2011). Russia's "Orthodox" Foreign Policy: The Growing Influence of the Russian Orthodox Church in Shaping Russia's Policies Abroad. *University of Pennsylvania Journal of International Law*. 33.2, 364–460.

Chapman, David (2015). Ecumenism and the Visible Unity of the Church. *Ecclesiology* 11.3, 350–369.

Curanović, Alicja (2007). The Attitude of the Moscow Patriarchate Towards Other Orthodox Churches. *Religion, State & Society* 35.4, 301–318.

Davis, Nathaniel (2003). *A Long Walk To Church: A Contemporary History Of Russian Orthodoxy*. Cambridge: Taylor and Francis.

Fedorov, Vladimir (1998). Barriers to Ecumenism: An Orthodox View from Russia. *Religion, State & Society* 26.2, 129–143.

Gallaher, Brandon (2019). Ecumenism as civilisational dialogue: Eastern Orthodox anti-ecumenism and Eastern Orthodox ecumenism. A creative or sterile antinomy? *International Journal for the Study of the Christian Church*, 19:4, 265–285.

Hegumen, Philip (2011). The Russian Orthodox Church and Ecumenism. *Journal of ecumenical studies* 46.3, 353.

Hintikka, Kaisamari (2010). Kirkkojen yhteistyö. Turunen, Maija (toim.) *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Helsinki: Edita. 160–187.

Hosking, Geoffrey A (2002). *Russia and the Russians: a History from Earliest Times to 2001* London: Penguin books.

- Hurskainen, Heta (2013). *Ecumenical Social Ethics as the World Changed: Socio-Ethical Discussion in the Ecumenical Dialogue Between the Russian Orthodox Church and the Evangelical Lutheran Church of Finland 1970-2008*. Väitöskirja. Helsinki: Luther-Agricola-Society.
- Keleher, Serge (1997). Orthodox rivalry in the twentieth century: Moscow versus Constantinople. *Religion, State and Society* 25:2, 125–137.
- Ketola, Mikko (1991). Länsi-Ukrainan uniaattikysymys uskontopoliittisena ja ekumeenisenä ongelmana. *Ortodoksia* 41, 164–176.
- Ketola, Mikko (1995). Ukrainan kirkkokunnat neuvostoaajan jälkeisessä murroksessa 1991–1993. *Ortodoksia* 44, 141–167.
- Ketola, Mikko (2010). Katolinen kirkko. Turunen, Maija (toim.) *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Helsinki: Edita. 67–95.
- Ketola, Mikko & Laitila, Teuvo (1996). Viron ortodoksien tie kriisiin. Katsaus Moskovan ja Konstantinopolin näkemyseroihin Viron ortodoksisen kirkon historiasta. *Teologinen aikakauskirja* 3, 263–271.
- Knox, Zoe (2003). The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership. *Europe-Asia Studies* 55.4, 575–596.
- Knox, Zoe (2005). *Russian Society and the Orthodox Church: Religion in Russia after Communism*. London: Routledge Curzon.
- Krawchuk, Andri & Bremer, Thomas (toim.) (2016). *Churches in the Ukrainian Crisis*. London: Palgrave Macmillan.
- Kääriäinen, Kimmo (2010). Uskonnollisuus itäisessä Euroopassa. Turunen, Maija (toim.) *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Helsinki: Edita. 46–66.
- Lahtinen, Aarno, Laitila, Teuvo, & Suttner, Ernst (1991). *Usko, toivo ja vallankumous: kristinusko ja kirkot Neuvostoliitossa*. Keuruu: Otava.
- Laitila, Teuvo (2010). Ukrainan ortodoksiset kirkot. Turunen, Maija (toim.) *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Helsinki: Edita. 328–342.
- Nyberg, René (2019). *Patriarkkoja ja oligarkkeja*. Helsinki: Siltala.
- Turunen, Maija (2010). Venäjän ortodoksinen kirkko. Turunen, Maija (toim.) *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Helsinki: Edita. 96–127.